PRAYAAS

PRAYAAS TIMES

CA CAPSULE
SEPTEMBER THIRD WEEK
UPSC/MPSC 2025-26
(मराठी माध्यम)

PRAYAAS

UPSC/MPSC

Marathi / English Medium

ANTHROPOLOGY OPTIONAL — AISHWARYA MADAM

PSIR OPTIONAL — DHANANJAY SIR

GEOGRAPHY OPTIONAL — AADITYA SIR

AGRICULTURE OPTIONAL — CHAITANYA SIR

SOCIOLOGY OPTIONAL — ONKAR SIR

Batch Features:

- **Expert Faculty & Personal Mentorship**
  Each subject is led by experienced mentors who provide personalized guidance and support, including doubt-solving and one-on-one mentorship.
- **Structured & Comprehensive Study Material**
  Ready-to-use, exam-focused notes/booklets prepared with relevant examples, case studies, and diagrams. No need to refer to multiple sources.
- **Answer Writing Practice**
  All batches emphasize daily and/or weekly answer writing, integrated with class topics to build exam-oriented skills.
- **Strategic Integration with GS/Ethics/Essay**
  Smart linkage of optional subject content with General Studies, Ethics, and Essay to ensure broader relevance in Mains answers.

ADMISSION OPEN NOW

Contact Us
7378743031 | 7767073031

PRAYAAS EDUCATION
Above Axis Bank Loan Centre, Office 301a,
301 Second Floor Sterling Plaza, J M Road, Pune.

अनुक्रमणिका

१.सामान्य अध्ययन १ .... *1*

१.१ भारतातील ज्येष्ठ नागरिकांच्या सेवा सुधारणा (Senior Care Reforms in India) **1**

प्रस्तावना: - 1

डेटा: - 1

प्रमुख मुद्दे आणि आव्हाने: - 1

शिफारसी/उपाय: 2

भारत सरकारचे प्रयत्न: - 3

भारतातील ज्येष्ठ नागरिकांसाठी काळजी आराखडा: - 3

निष्कर्ष: - 3

सरावासाठी प्रश्न: - 4

२. सामान्य अध्ययन II *5*

२.१ लडाख निदर्शने (Ladakh Protests) **5**

मूलभूत संकल्पना: - 5

सहावी अनुसूची काय आहे? 5

५ व्या आणि ६ व्या अनुसूचीची तुलना: - 5

सहाव्या अनुसूचीमध्ये समावेश करण्याच्या लडाखच्या मागणीच्या बाजूने युक्तिवाद: - .. 6

सहाव्या अनुसूचीमध्ये लडाखचा समावेश करण्याविरुद्ध युक्तिवाद: - 6

लडाखचे महत्त्व:- 7

निष्कर्ष: - 8

सरावासाठी प्रश्न: - 8

३. सामान्य अध्ययन III *9*

३.१ किमान आधारभूत किंमत (एमएसपी) **9**

एमएसपी म्हणजे काय? 9

एमएसपी कधी सुरू झाला? 9

समाविष्ट पिके: 9

CACP कोणत्या घटकांच्या आधारे MSP ची शिफारस करते? 9

किमान आधारभूत किमतीचे महत्त्व: - 9

किमान आधारभूत किंमत (MSP) वरील विविध समित्या 10

किमान आधारभूत किमतीशी संबंधित मुद्दे: 10

पुढे जाण्याचा मार्ग: 11

एमएसपीच्या कायदेशीरकरणातील आव्हाने : - 11

निष्कर्ष- 12

सरावासाठी प्रश्न- 12

३.२ दिवाळखोरी आणि नादारी संहिता २०१६ .... **13**

प्रस्तावित प्रमुख सुधारणा: - 13

मूलभूत गोष्टी: - 13

आयबीसी इकोसिस्टमचे आधारस्तंभ - 13

आयबीसी प्रक्रिया अशी आहे: - 14

आयबीसीचे महत्त्व :- 15

आयबीसी मधील आव्हाने : - 15

आयबीसी कसा सुधारायचा? 16

निष्कर्ष: - 16

सरावासाठी प्रश्न: - 16

प्रयास शॉर्ट्स - यूपीएससी आणि एमपीएससी *17*

१. युनेस्कोची तात्पुरती यादी **17**

१.१ नवीन जोडलेल्या नैसर्गिक स्थळे: - 17

१.२ युनेस्को: 17

२. बिहारमध्ये वीर्य सुविधा **17**

2.1 राष्ट्रीय गोकुळ मिशन (RGM) 17

३. नोव्हार्टिसच्या व्यामाडाचे पेटंट रद्द करणे **17**

१९७० चा भारतीय पेटंट कायदा: - 18

४. स्वच्छता ही सेवा २०२५ .... **18**

५. मोरन समुदाय **18**

६. गुलाबी कर **18**

६.१ एनसीडीआरसी: - 19

७. जागतिक नवोन्मेष निर्देशांक २०२५ .... **19**

८. सारनाथ **19**

९. पाकिस्तान-सौदी अरेबिया संरक्षण करार **19**

१०. मृत्यु चंद्रकोर आणि मृत्यु त्रिकोण **20**

मृत्यु चंद्रकोर 20

मृत्यू त्रिकोण 20

११. ५ वा राष्ट्रीय औषध दक्षता सप्ताह **20**

११.१ भारतीय औषधनिर्माण आयोग (आयपीसी) 20

१२. पोर्टा केबिन्स **20**

१३. पॅलेस्टिनी राज्यत्वाची मान्यता **21**

14. दादासाहेब फाळके पुरस्कार 2023 .... **21**

१५. एच -१बी व्हिसा **21**

१६. आसाम शहरी विकासासाठी एडीबीने १२५ दशलक्ष डॉलर्सचे कर्ज स्वाक्षरी केले **22**

प्रयास शॉर्ट्स- एमपीएससी लक्षवेध *23*

१. महाराष्ट्र **23**

१.१ छत्रपती संभाजीचा पुतळा 23

२. राज्य 23
२.१ भारतातील सर्वात मोठे क्रीडा क्षेत्र अहमदाबादचे नारणपुरा 23
२.२ ई-गव्हर्नन्सवरील २८ वी राष्ट्रीय परिषद 23
२.३ जागतिक सागवान परिषद, २०२५ 23

३. अर्थव्यवस्था 23
३.१ 'बिमा सुगम' 23

४. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान 23
४.१ जगातील पहिले एआय कॅबिनेट मंत्री 23

५. संरक्षण 24
5.1 भारत-अमेरिका संयुक्त लष्करी कवायत युद्ध अभ्यास 2025 24

६. खेळ 24
६.१ स्मृती मानधना 24
६.२ हिमांशी टोकस 24

७. पुरस्कार 24
७.१ नीरज घायवानचे घरी परतणे 24

८. मृत्युलेख 24
८.१ गजानन भास्कर मेहेंदळे 24

९.० महत्वाचे दिवस 24
९.१ जागतिक ओझोन दिन – १६ सप्टेंबर २०२५ 24

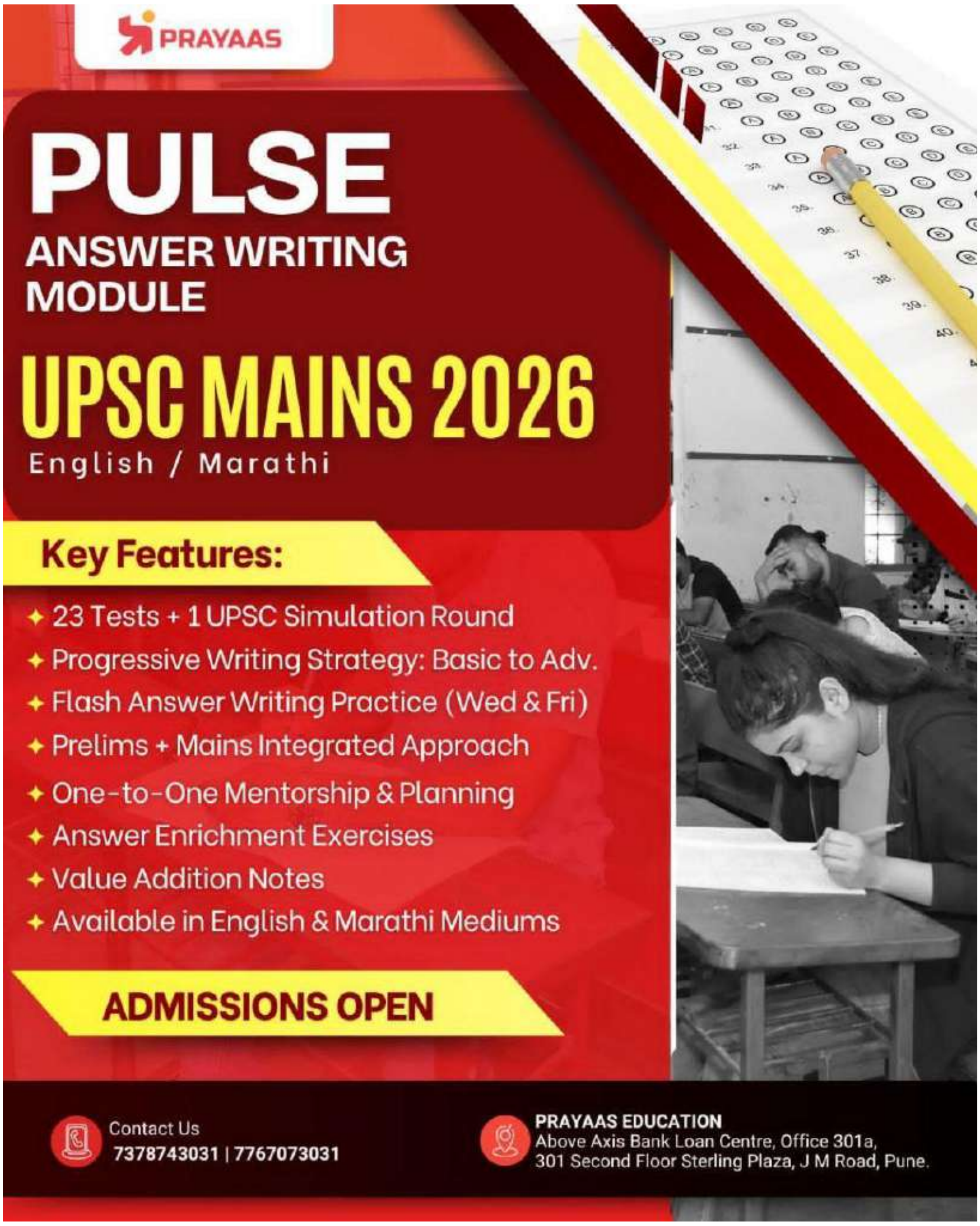

MAINS FOCUS

१.सामान्य अध्ययन १

१.१ भारतातील ज्येष्ठ नागरिकांच्या सेवा सुधारणा (Senior Care Reforms in India)

बातम्यांमध्ये का?

- **भारतातील वरिष्ठ सेवा सुधारणा: वरिष्ठ सेवा नमुना पुनर्कल्पना "** या शीर्षकाचा पेपर प्रकाशित केला ज्यामध्ये वृद्ध लोकसंख्येसाठी सध्याचे ट्रेंड, आव्हाने आणि सुधारणांवर चर्चा करण्यात आली.
- भारत **जलद लोकसंख्याशास्त्रीय संक्रमणातून (rapid demographic transition)**जात आहे , वृद्ध लोकसंख्या (६० वर्षे आणि त्याहून अधिक) **२०११ मधील १० कोटींवरून २०३६ पर्यंत २३ कोटींपर्यंत दुप्पट होण्याचा अंदाज** आहे. या उत्क्रांतीवरून असे दिसून येते की २०३६ पर्यंत, जवळजवळ सात भारतीयांपैकी एक ६० वर्षे किंवा त्याहून अधिक वयाचा असेल, जो देशाच्या लोकसंख्येच्या रचनेची मूलभूत पुनर्रचना दर्शवित आहे (https://www.pib.gov.in/PressReleseDetailm.aspx?PRID=2183196)

मुख्य विषयांचा अभ्यासक्रम - GS1 - लोकसंख्या आणि संबंधित मुद्दे

प्रस्तावना: -

- लोकसंख्या वृद्धत्व ही एक जागतिक घटना आहे आणि जगभरात ६० वर्षांपेक्षा जास्त वयाच्या लोकांची संख्या वेगाने वाढत आहे.
- भारततही **वृद्धांच्या संख्येत आणि प्रमाणात झपाट्याने वाढ होत आहे** , त्याच बरोबर प्रजनन दर घटत आहे आणि आयुर्मान वाढत आहे..
- भारतातील वृद्धांची संख्या सध्या लोकसंख्येच्या १०% पेक्षा थोडी जास्त आहे , म्हणजेच सुमारे १०४ दशलक्ष आहे आणि २०५० पर्यंत ती एकूण लोकसंख्येच्या १९.५% पर्यंत पोहोचण्याचा अंदाज आहे.

डेटा: -

- भारतात, ज्येष्ठ नागरिक, म्हणजेच ६० वर्षे आणि त्याहून अधिक वयाचे लोक, सध्या लोकसंख्येच्या १०% पेक्षा थोडे जास्त आहेत,(सुमारे १०४ दशलक्ष)
- एकूण वृद्धांपैकी ५८% महिला आहेत , त्यापैकी ५४% विधवा आहेत.
- १० पैकी ७ वृद्ध व्यक्ती ग्रामीण भागात राहतात .
- भारतातील ७५% वृद्धांना एक किंवा अधिक **जुनाट आजार(chronic diseases)** आहेत आणि सुमारे २०% वृद्धांना मानसिक आरोग्य समस्या आहेत.
- पेन्शन: ७८% वृद्ध लोक पेन्शनशिवाय जगतात.
- केवळ १८% ज्येष्ठ नागरिकांना आरोग्य विम्याचा लाभ मिळतो.

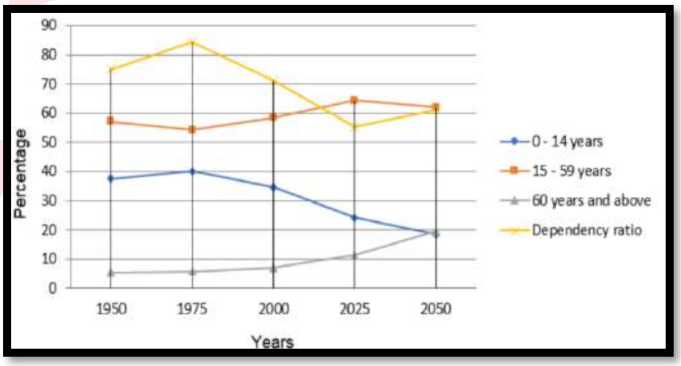

प्रमुख मुद्दे आणि आव्हाने: -

आरोग्य समावेशन (Health Inclusion): -

- सर्वसमावेशक व एकात्मिक सेवा पॅकेजचा अभाव
- ज्येष्ठ नागरिकांच्या देखभालीसाठी पायाभूत सुविधांचा अभाव
- प्रशिक्षित मनुष्यबळाची कमतरता
- वृद्धावस्थेतील आजारांवर आधारित ज्ञानसंग्रहाची गरज

- वृद्धांच्या आरोग्यसेवेसाठी मर्यादित आर्थिक तरतूद
- आपत्कालीन प्रतिसाद यंत्रणेचा अभाव
- सक्षम आराखडे व निरीक्षण प्रणालींची आवश्यकता
- स्वच्छता व आरोग्यविषयक मुद्द्यांकडे अपुरी दखल

सामाजिक समावेशन (Social Inclusion)

- तुकड्या-तुकड्यात विभागलेली सामाजिक सहाय्य प्रणाली
- अधिकार व उपलब्ध तरतुदींबाबत मर्यादित जागरूकता
- बदलते कौटुंबिक स्वरूप व सामाजिक आधाराचा अभाव
- सामाजिक विषमता
- ज्येष्ठ नागरिकांसाठी अनुकूल पायाभूत सुविधांचा अभाव
- संशोधन व विकास (R&D) अपुरा
- काळजीवाहकांच्या योगदान व आव्हानांकडे दुर्लक्ष

आर्थिक समावेशन (Economic Inclusion)

- वृद्धावस्थेसाठी सर्वसमावेशक आर्थिक प्रणालीची आवश्यकता
- आर्थिक साक्षरतेचा अभाव
- आयुष्यभराच्या आर्थिक नियोजनास कमी सहाय्य
- आर्थिक फसवणूक व गैरवर्तन

डिजिटल समावेशन (Digital Inclusion)

- ज्येष्ठांसाठी डिजिटल साक्षरतेची गरज
- डिजिटल साधनांपर्यंत अपुरा प्रवेश
- ज्येष्ठांसाठी डिजिटल प्रशिक्षण कार्यक्रमांची कमतरता
- महागडे डिजिटल उपकरण व मर्यादित ब्रॉडबँड सुविधा

शिफारसी/उपाय:

वृद्धाश्रम आरोग्यसेवा बळकटीकरण: (Geriatric Healthcare Strengthening)

- विशेष सेवांसह, विद्यमान आरोग्य सेवा चौकटीत वृद्धांची काळजी करणे.

पायाभूत सुविधा आणि कार्यबल विकास: (Infrastructure and Workforce Development)

- वृद्धांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आरोग्य सुविधांचे **नविण्याकरण** करणे आणि आरोग्य कर्मचाऱ्यांचे कौशल्य वाढवणे.

समुदाय संवेदनशीलता:(Community Sensitization)

- सहाय्यक समुदाय निर्माण करण्यासाठी वृद्धांच्या गरजा आणि आव्हानांबद्दल जागरूकता वाढवणे

कायदेशीर सुधारणा:(Legal Reforms)

- वृद्ध कल्याणासाठी कायदे मजबूत करणे आणि देखभाल न्यायाधिकरणांमधील प्रकरणांचे जलद निवारण सुनिश्चित करणे.

सेवांची उपलब्धता वाढवा: (Increase accessibility of services)

- आरोग्य शिबिरे, घरपोच काळजी, फिरते वैद्यकीय युनिट आणि इतर सुलभ प्लॅटफॉर्म.

परवडणारी उपलब्धता:(Affordable Access)

- डिजिटल उपकरणे अधिक सुलभ करण्यासाठी वरिष्ठांसाठी सवलती लागू करा.

डिजिटल साक्षरता:(Digital Literacy)

- वृद्धांमध्ये डिजिटल कौशल्ये वाढवण्यासाठी लक्ष्यित मोहिमा आणि कार्यशाळा सुरू करा.

तंत्रज्ञानाचा वापर: (Technology Utilisation)

- नियमित ज्येष्ठ नागरिकांच्या काळजी प्रक्रियेसाठी एआय, आयओटी, मोठा डेटा आणि मशीन लर्निंगचा वापर करा.

भारत सरकारचे प्रयत्न: -

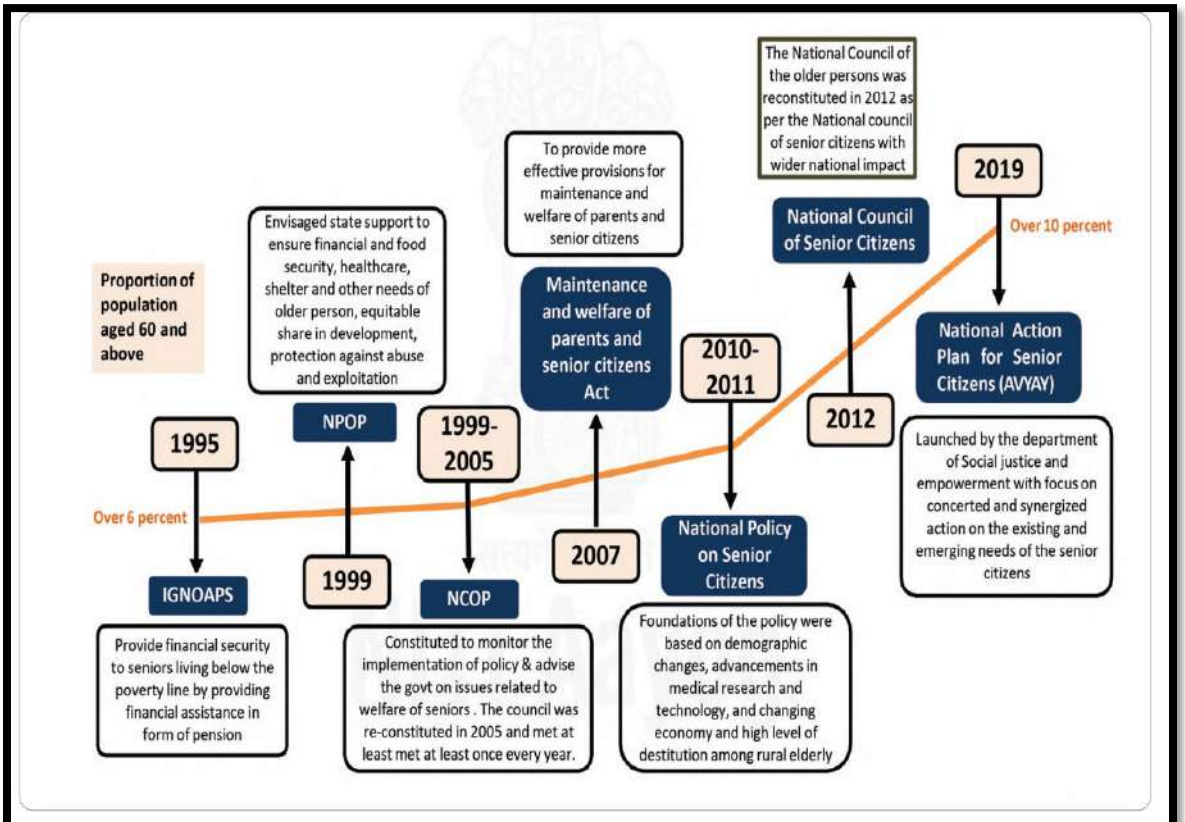

Figure 4. Journey of senior care policy in India

भारतातील ज्येष्ठ नागरिकांसाठी काळजी आराखडा: -

कलम ४१:

- **वृद्धापकाळ, आजारपण आणि अपंगत्व इत्यादी** प्रकरणांमध्ये काम करण्याचा, शिक्षणाचा आणि सार्वजनिक मदतीचा अधिकार सुरक्षित करण्यासाठी राज्य प्रभावी तरतूद करेल.

कायदेशीर उपाययोजना:

- हिंदू दत्तक आणि देखभाल कायदा, १९५६ च्या कलम २० नुसार वृद्ध पालकांची देखभाल करणे बंधनकारक आहे.

धोरण समर्थन:

- **वृद्ध व्यक्तींसाठी राष्ट्रीय धोरण (NPOP)**
- **राष्ट्रीय सामाजिक सहाय्य कार्यक्रम (NSAP):** इंदिरा गांधी वृद्धापकाळ निवृत्ती वेतन योजना (IGNOAPS) आणि इंदिरा गांधी राष्ट्रीय अपंगत्व निवृत्ती वेतन योजना (IGNDPS)
- **अटल वायो अभ्युदय योजना** - ज्येष्ठ नागरिकांसाठी एकात्मिक कार्यक्रम.

सिनियर एजिंग ग्रोथ इंजिन (SAGE) उपक्रम:

- ज्येष्ठ नागरिक सेवा उत्पादने आणि सेवांना प्रोत्साहन देण्यासाठी सामाजिक न्याय आणि सक्षमीकरण मंत्रालयाने हे सुरू केले आहे.

निष्कर्ष: -

- ज्येष्ठ नागरिकांच्या वैद्यकीय आणि गैर-वैद्यकीय गरजा ओळखून ज्येष्ठ नागरिकांच्या सेवेच्या सीमा ओलांडण्याचा प्रयत्न आपण केला पाहिजे , अशा प्रकारे प्रभावी आणि समन्वित ज्येष्ठ नागरिक काळजी धोरण तयार करण्यासाठी बहुआयामी धोरणाची कल्पना केली पाहिजे.
- २०२४ मध्ये भारताची चांदीची अर्थव्यवस्था अंदाजे ७३ हजार कोटी रुपये इतकी असेल, आणि पुढील वर्षांत त्यात अनेक पट वाढ होण्याची शक्यता वर्तवण्यात आली आहे. संशोधनानुसार ४५ ते ६४ वयोगटातील व्यावसायिकांसह ज्येष्ठ नागरिक जागतिक स्तरावर 'सर्वात श्रीमंत वयोगट' म्हणून ओळखले जातात. भारतातील ज्येष्ठ नागरिक सेवा क्षेत्र आरोग्य आणि कल्याण-केंद्रित उद्योगांसाठी प्रचंड वाढीची क्षमता देते. ही **वाढती चांदीची अर्थव्यवस्था वृद्धांच्या गरजा आणि आवडी निवडींना पूर्ण करण्यासाठी समर्पित व्यवसाय आणि संस्थांसाठी**

PRAYAAS

मोठ्या संधी निर्माण करते . बाजारपेठ देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर जलद विस्तारासाठी सज्ज आहे, ज्यामुळे या क्षेत्रात नवोपक्रम आणि विकासासाठी बराच वाव आहे. **(PIB)**

- एका व्यापक ज्येष्ठ नागरिक सेवा प्रणालीसाठी आरोग्यसेवा परिसंस्थेमध्ये सार्वजनिक-खाजगी सहकार्याद्वारे वृद्धांच्या गरजांना प्राधान्य देण्याची आवश्यकता असते. मूलभूत कृतींमध्ये आवश्यक नियम आणि मानकांसह एक विशेष क्षेत्र म्हणून ज्येष्ठ नागरिक सेवा ओळखणे, स्पष्ट मूल्यांकन चौकटीत धोरणात्मक आणि नियामक सुधारणा लागू करणे आणि संबंधित मंत्रालये आणि विभागांमध्ये समन्वित दृष्टिकोन मजबूत करणे समाविष्ट आहे.
- या चौकटीत विविध भागधारकांना - पंचायत राज संस्था, शहरी स्थानिक संस्था, स्वयंसेवी संस्था आणि खाजगी प्रदाते - यांचा समावेश असला पाहिजे आणि त्याचबरोबर प्रभावी, कार्यक्षम आणि कालबद्ध अंमलबजावणीसाठी आंतर-मंत्रालयीन अभिसरण सुनिश्चित केले पाहिजे. **(इंडियन एक्सप्रेस)**

सरावासाठी प्रश्न: -

- "चांदीची अर्थव्यवस्था" ही संकल्पना भारताच्या विकासाच्या मार्गासाठी आव्हान आणि संधी दोन्ही देते. ज्येष्ठ नागरिकांसाठी नीती आयोगाच्या अलिकडच्या उपक्रमांच्या संदर्भात हे विधान स्पष्ट करा. (150W-10M)

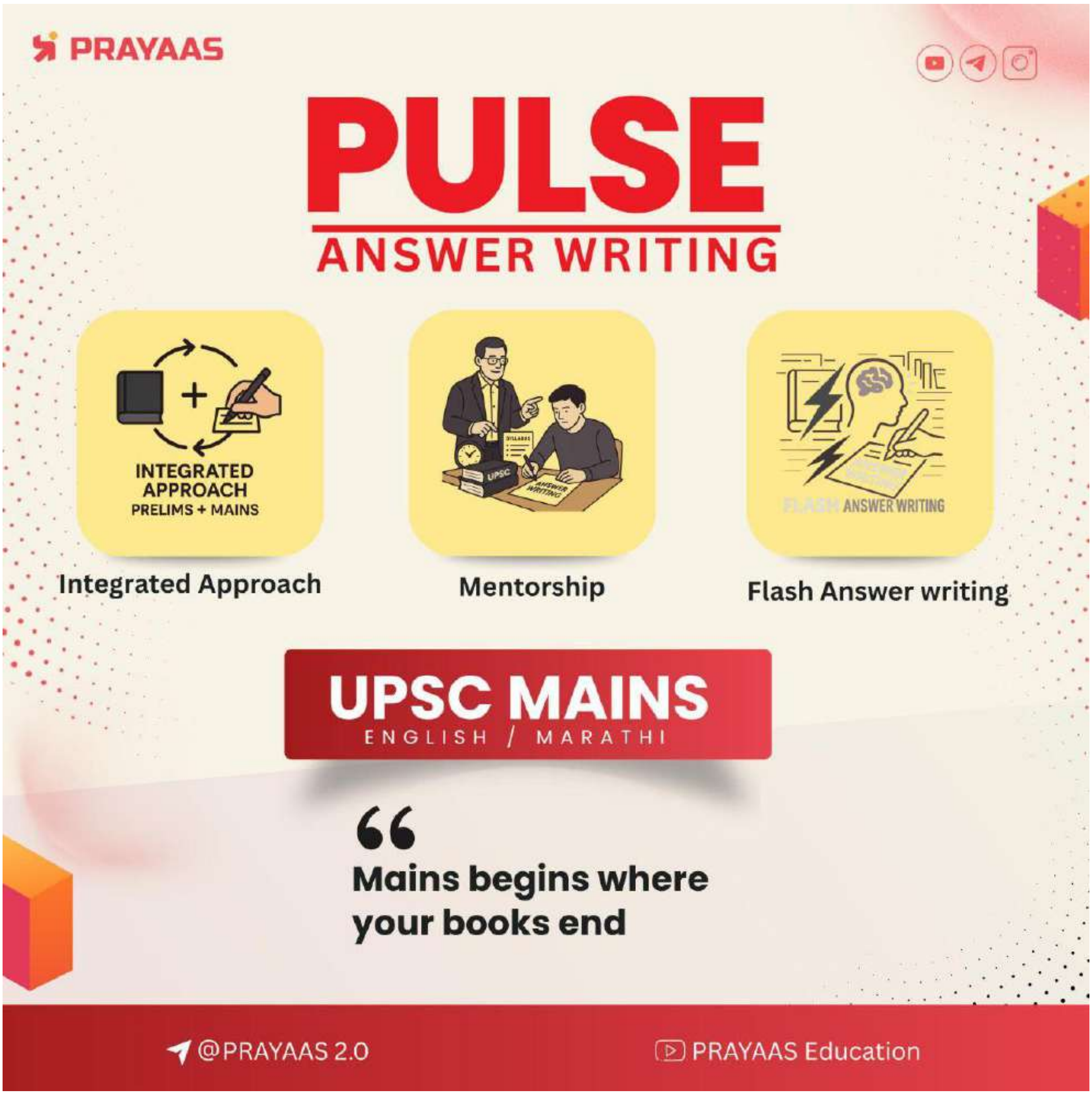

२. सामान्य अध्ययन II

२.१ लडाख निदर्शने (Ladakh Protests)

बातम्यांमध्ये का?

- अलिकडच्या काळात, लडाखला राज्यत्व आणि संविधानाच्या सहाव्या अनुसूची अंतर्गत संरक्षण देऊन संविधानात त्याची ओळख जपण्याबाबत लक्षणीय निदर्शने झाली आहेत,
- लडाखमधील मागण्यांच्या प्रतिनिधींशी संवाद साधण्यासाठी एक उच्चाधिकार समिती स्थापन केली आहे .

मुख्य परीक्षेचा अभ्यासक्रम – GS 2 - संघराज्य रचनेशी संबंधित मुद्दे आणि आव्हाने

मूलभूत संकल्पना: -

- उत्तरेकडील काराकोरम पर्वतरांगा आणि दक्षिणेकडील हिमालय पर्वतरांगा यांच्यामध्ये वसलेला एक पर्वतीय प्रदेश आहे .

हे दोन जिल्ह्यांनी बनलेले आहे-

- लेह - हा भारतातील दुसरा सर्वात मोठा जिल्हा आहे.
- कारगिल - हे नियंत्रण रेषेजवळ आहे. झंस्कर रेंज ही कारगिलचा एक भाग आहे.

सहावी अनुसूची काय आहे?

- **कलम २४४:** त्यामध्ये स्वायत्त जिल्हा परिषदा (Autonomous District Councils (ADCs)) ची स्थापना करण्याची तरतूद आहे ज्यांना राज्यात काही कायदेशीर, न्यायिक आणि प्रशासकीय स्वायत्तता आहे .
- **सध्याची स्थिती : यामध्ये आसाम, मेघालय, त्रिपुरा आणि मिझोरम या चार ईशान्येकडील राज्यांमधील** आदिवासी क्षेत्रांसाठी विशेष तरतुदी आहेत .
- **स्वायत्त जिल्हे** : आदिवासी भागांना स्वायत्त जिल्हे म्हणून स्थापन करण्यात आले आहे. राज्यपालांना स्वायत्त जिल्ह्यांचे संघटन आणि पुनर्रचना करण्याचे अधिकार आहेत .
- **जिल्हा परिषदा (District Councils)**: जिल्हा परिषदेत ३० सदस्य असतात , त्यापैकी चार सदस्य राज्यपाल नियुक्त करतात आणि उर्वरित २६ सदस्य प्रौढ मताधिकाराच्या आधारावर निवडले जातात .

५ व्या आणि ६ व्या अनुसूचीची तुलना: -

आधार	५ वी अनुसूची	सहावी अनुसूची
लागू (Applicability)	आंध्र, तेलंगणा, झारखंड, छत्तीसगड, ओडिशा, एचपी, एमएच, एमपी, जीजे, आरजे. टीप: आसाम, मेघालय, त्रिपुरा, मिझोरम वगळता इतर कोणतीही राज्ये.	आसाम, मेघालय, त्रिपुरा, मिझोराम
घोषणापत्र	**राष्ट्रपती** - राज्यपालांशी सल्लामसलत करून, त्याच्या सीमारेषा कमी करू शकतात, वाढवू शकतात, बदलू शकतात.	**राज्यपालांकडून** - स्वायत्त जिल्ह्यांचे संघटन, पुनर्रचना करण्याचे अधिकार.
कार्यकारी अधिकार	राज्यांची कार्यकारी शक्ती त्या क्षेत्रांपर्यंत विस्तारते. केंद्र राज्यांना निर्देश देण्यापर्यंत विस्तार करते	चारही राज्यांमधील आदिवासी भागांना **स्वायत्त जिल्हे म्हणून स्थापन करण्यात आले आहे** . परंतु ते संबंधित राज्याच्या कार्यकारी अधिकाराबाहेर येत नाहीत.

कायद्याची लागूता (Applicability of Law)	संसदेचा किंवा राज्य विधिमंडळाचा कोणताही विशिष्ट कायदा अनुसूचित क्षेत्राला लागू होऊ नये किंवा निर्दिष्ट सुधारणा आणि अपवादांसह लागू होऊ नये असे निर्देश देण्याचा अधिकार **राज्यपालांना आहे.**	संसद किंवा राज्य विधिमंडळाचे कायदे स्वायत्त जिल्हे आणि स्वायत्त प्रदेशांना लागू होत नाहीत किंवा विशिष्ट सुधारणा आणि अपवादांसह लागू होत नाहीत.
स्वायत्तता	पंचायत (अनुसूची क्षेत्रांचा विस्तार) कायदा १९९६. ५ व्या अनुसूची क्षेत्रातील लोकांसाठी ग्रामसभेद्वारे स्वराज्य.	५ व्या अनुसूचीच्या तुलनेत जास्त स्वायत्तता. स्वायत्त जिल्हा परिषदांना (ADC) जमाती सल्लागार परिषदांच्या (Tribes Advisory Councils)तुलनेत खूप व्यापक अधिकार आहेत.

सहाव्या अनुसूचीमध्ये समावेश करण्याच्या लडाखच्या मागणीच्या बाजूने युक्तिवादः -

प्रतिनिधित्व सुनिश्चित करणे (Ensuring Representation)

- केंद्रशासित प्रदेश म्हणून पुनर्रचनेमुळे स्थानिक स्वायत्तता आणि निर्णय प्रक्रियेत प्रतिनिधित्व कमी.
- या प्रदेशावर राज्य करणाऱ्या आणि लक्षणीय स्वायत्ततेचा आनंद घेणाऱ्या LAHDC(लडाख हिल डेव्हलपमेंट कौन्सिल) ला कमीत कमी अधिकार देण्यात आले आहेत.

सार्वजनिक सहभागाचा अभाव(Lack of Public Participation)

- जम्मू आणि काश्मीरचा भाग म्हणून , लडाखला कलम ३७० आणि कलम ३५अ अंतर्गत विशेष दर्जा होता .
- विधिमंडळ नाही : निर्णय घेण्याची प्रक्रिया आता सार्वजनिक सहभागापासून नोकरशाही प्रक्रियेकडे वळली आहे.

लडाखची नाजूक परिसंस्था(Ladakh's Fragile Ecosystem)

- थंड वाळवंट, हिमनद्या आणि अल्पाइन कुरण हे जैवविविधतेचे आकर्षण केंद्र आहेत आणि दुर्मिळ आणि धोक्यात असलेल्या प्रजातींसाठी अधिवास म्हणून काम करतात.
- हवामान कार्यकर्त्यांनी पर्यावरणातील हिमनदीच्या खाणकामाबद्दल चिंता व्यक्त केली आहे.
- जरी उद्योग लाखो लोकांना रोजगार देतील तरी नाजूक परिसंस्था इतक्या लोकांना आधार देऊ शकत नाही.

सांस्कृतिक ओळखीचे जतन (Preservation of Cultural Identity)

- लडाखच्या एकूण २.७४ लाख लोकसंख्येपैकी जवळपास ८०% लोक आदिवासी आहेत.
- सहावी अनुसूची लडाखच्या अद्वितीय आदिवासी सांस्कृतिक वारसा आणि पारंपारिक रीतिरिवाजांना कायदेशीर संरक्षण प्रदान करेल.

सामाजिक-आर्थिक विकासाची कामगिरी(Performance of Socio-Economic Development)

- रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्याच्या बाबतीत प्रशासन अकार्यक्षम राहिले आहे .
- सहाव्या अनुसूचीमुळे स्थानिक पातळीवर संबंधित विकास उपक्रमांची रचना सुलभ होईल, ज्यामुळे सामाजिक-आर्थिक परिणाम सुधारतील.
- एका सरकारी सर्वेक्षणात असे दिसून आले आहे की लडाखमधील २६.५% पदवीधर बेरोजगार आहेत.

लोकशाही संस्थांचे बळकटीकरण(Strengthening of Democratic Institutions)

- स्वायत्त परिषदांची स्थापना तळागाळातील लोकशाही संस्थांना बळकटी देईल.

सहाव्या अनुसूचीमध्ये लडाखचा समावेश करण्याविरुद्ध युक्तिवादः -

कायदेशीर आणि प्रशासकीय अडथळे (Legal and Administrative Hurdles)

- लडाखला सहाव्या अनुसूचीमध्ये समाविष्ट करण्यासाठी संविधान सुधारणा करण्यातील संभाव्य आव्हाने (संविधानिक दुरुस्ती) गृह मंत्रालयाने अधोरेखित केली आहेत.
- गृह मंत्रालय : सहावी अनुसूची ईशान्य प्रदेशासाठी स्पष्टपणे राखीव ठेवते , तर देशाच्या इतर भागातील आदिवासी क्षेत्रे पाचव्या अनुसूचीमध्ये समाविष्ट आहेत.

निर्णय घेण्यातील संभाव्य विलंब (Potential Delays in Decision-Making)

- यामुळे प्रदेशाच्या प्रशासन संरचनेत गुंतागुंत निर्माण होऊ शकते , ज्यामुळे प्रशासकीय आव्हाने आणि निर्णय प्रक्रियेत विलंब होण्याची शक्यता आहे.

समावेश आधीच प्रगतीपथावर आहे(Inclusion Already Under Progress)

- केंद्रशासित प्रदेश प्रशासन आधीच आदिवासी विकासाची काळजी घेत आहे आणि लडाखच्या एकूण विकासात्मक गरजा पूर्ण करण्यासाठी पुरेसा निधी पुरवला जात आहे.

वाढलेले आरक्षण (Increased Reservations)

- लडाख प्रशासनाने अलीकडेच थेट भरतीमध्ये अनुसूचित जातींसाठी आरक्षण १०% वरून ४५% पर्यंत वाढवले.

आर्थिक विकासातील अडथळा (Hindrance in Economic Development)

- केंद्रशासित प्रदेश असल्याने लडाखमध्ये रस्ते, हवाई पट्ट्या आणि दळणवळण नेटवर्कसह पायाभूत सुविधांच्या विकासात लक्ष केंद्रित गुंतवणूक करण्याची परवानगी मिळते.
- सहाव्या अनुसूचीमध्ये समावेश केल्याने जमिनीचा वापर, संसाधनांचे शोषण आणि गुंतवणुकीच्या संधींवर निर्बंध लादून लडाखच्या आर्थिक विकासात अडथळा येऊ शकतो.

स्पष्ट आदेश साखळी (Clear Chain of Command)

- भारत सरकारच्या अंतर्गत, या प्रदेशातील सुरक्षा कारवायांसाठी एक पारदर्शक कमांड साखळी आहे.

लडाखचे महत्त्व:-

नैसर्गिक संसाधनांनी समृद्ध

- लडाख हे सिंधू नदीच्या वरच्या भागात वसलेले आहे.
- लडाखमधील जलसंपत्तीचे शाश्वत व्यवस्थापन हे केवळ लडाखी लोकांच्या उपजीविकेसाठी आणि लडाखच्या परिसंस्थांसाठीच नाही तर संपूर्ण नदी प्रणालीच्या आरोग्यासाठी आवश्यक आहे.
- **सौर किरणे** : हे लडाखमधील सर्वात मुबलक नैसर्गिक संसाधनांपैकी एक आहे, जिथे वार्षिक सौर किरणे उच्च इन्सुलेशन असलेल्या भारतातील इतर क्षेत्रांच्या सरासरीपेक्षा जास्त आहेत.

भूऔष्णिक क्षमता

- सर्वेक्षणांनी खोलवर शोध आणि विकासासाठी योग्य भूऔष्णिक संसाधने ओळखली आहेत.
- लहान वस्त्या आणि लष्करी तळांना ग्रिड-कनेक्टेड वीज पुरवण्यासाठी हे विकसित केले जाऊ शकते.
- **पूर्व लडाखमधील पुगा आणि चुमाथांग ही** देशातील आशादायक भूऔष्णिक क्षेत्रे आहेत.

पर्यटन उद्योग

- लामा लँड किंवा लिटिल तिबेट म्हणून प्रसिद्ध असलेले हे ठिकाण समुद्रसपाटीपासून सुमारे ९,००० ते २५,१७० फूट उंचीवर आहे.
- ट्रेकिंग आणि पर्वतारोहणापासून ते विविध मठांच्या बौद्ध सहलींपर्यंत, लडाखमध्ये सर्वकाही आहे.

कनेक्टिव्हिटी प्रदान करते

- लडाखचे खिंड मध्य आशिया, दक्षिण आशिया आणि चीन सारख्या जगातील काही महत्त्वाच्या क्षेत्रांना जोडतात.

बाजारपेठेतील प्रवेश:

- या प्रदेशातून दक्षिण आशियाई देश मध्य आशियाई बाजारपेठांपर्यंत पोहोचू शकतात.

ऊर्जा सुरक्षा

- मध्य आशियातून या प्रदेशातून पाइपलाइन बांधून भारताच्या ऊर्जेच्या गरजा पूर्ण केल्या जाऊ शकतात .

भू-राजकीय महत्त्व

- हे प्राचीन रेशीम मार्गावर स्थित आहे, ज्याने भूतकाळात संस्कृती, धर्म, तत्वज्ञान, व्यापार आणि वाणिज्य विकासात खूप महत्त्वाची भूमिका बजावली होती.

भू-सामरिक स्थान

- संसाधनांच्या उपस्थितीमुळेच भारत, चीन आणि पाकिस्तान या प्रदेशातील संसाधनांवर नियंत्रण मिळविण्यासाठी लडाखवर संघर्ष करतात.
- या प्रदेशातील सियाचीन आणि अक्साई चीनवरून पाकिस्तान आणि चीनचा भारताशी संघर्ष आहे .

निष्कर्ष: -

- **सुवर्णमध्य हा सुवर्ण नियम आहे** म्हणून त्यानुसार आपण **स्थानिक आकांक्षा आणि देशाची सुरक्षा यांच्यात संतुलन राखण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे** . केंद्र सरकारने विकास प्रकल्पात स्थानिक नेतृत्वाखालील दृष्टिकोन आणि धोरणात्मक प्रकल्पात सुरक्षा नेतृत्वाखालील दृष्टिकोन घ्यावा जेणेकरून संघर्ष सोडवता येईल.

सरावासाठी प्रश्न: -

- भारतीय संविधानाच्या **पाचव्या आणि सहाव्या अनुसूचीमध्ये** फरक करा . या संदर्भात, सहाव्या अनुसूचीचा लडाख या केंद्रशासित प्रदेशात विस्तार करण्याची संवैधानिक व्यवहार्यता तपासा. (१५०W-१०M)

३. सामान्य अध्ययन III

३.१ किमान आधारभूत किंमत (एमएसपी)

बातम्यांमध्ये का?

- भारत सरकारने २०२५-२६ हंगामासाठी पिकांसाठी किमान आधारभूत किंमत (MSP) सतत वाढवली आहे.
- तथापि, वाढत्या उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत ही वाढ योग्य नसल्याबद्दल शेतकरी संघटनांनी चिंता व्यक्त केली आहे .

Syllabus of Mains-GS3 - मुख्य विषयांचा अभ्यासक्रम-जीएस३ - प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष शेती अनुदान आणि किमान आधारभूत किमतींशी संबंधित मुद्दे.

एमएसपी म्हणजे काय?

- किमान आधारभूत किंमत (एमएसपी) म्हणजे सरकार शेतकऱ्यांसाठी पिके खरेदी करते ती किंमत, जेणेकरून शेतकऱ्यांना शेतीच्या किमतींमध्ये होणाऱ्या कोणत्याही मोठ्या घसरणीपासून संरक्षण मिळेल.
- पेरणीच्या हंगामाच्या सुरुवातीला, **कृषी खर्च आणि किंमत आयोगाच्या (CACP) शिफारशीच्या आधारे सरकारकडून** याची घोषणा केली जाते.

एमएसपी कधी सुरू झाला?

- कल्पना पहिल्यांदा १९६६ मध्ये मांडण्यात आली होती आणि ती हरित क्रांतीपासून प्रेरित होती.
- दरवर्षी महत्त्वाच्या कृषी उत्पादनांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी किमान आधारभूत किंमत राखण्याची जबाबदारी सरकारची असते , ज्यामुळे खरीप आणि रब्बी पिकांवर समान परिणाम होतो.
- एमएसपी हा एक प्रकारचा विमा आहे जो सरकार शेतकऱ्यांना देते जर किमतीतील चढ-उताराचा थेट परिणाम शेतकऱ्यांवर आणि त्यानंतरच्या उत्पादनावर होऊ शकतो. अशा प्रकारे, बाजारभाव निश्चित किमतीपेक्षा कमी होण्यापासून रोखले जातात , ज्यामुळे शेतकऱ्यांना सर्वोत्तम किंमत मिळते.

समाविष्ट पिके:

- ७ प्रकारची धान्ये (भात, गहू, मका, बाजरी, ज्वारी, नाचणी आणि बार्ली)
- ५ प्रकारच्या डाळी (चणा, तूर /उडीद, मूग आणि मसूर)
- ७ तेलबिया (रेपसीड-मोहरी, शेंगदाणे, सोयाबीन, सूर्यफूल, तीळ, करडई, काजू)
- ४ व्यावसायिक पिके (कापूस, ऊस, खोबरे, कच्चा ताग)

CACP कोणत्या घटकांच्या आधारे MSP ची शिफारस करते?

- वस्तूची मागणी आणि पुरवठा
- उत्पादन खर्च
- बाजारभावातील ट्रेंड (देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय दोन्ही)
- आंतर-पीक किंमत समता
- **शेती आणि बिगर-कृषी यांच्यातील व्यापाराच्या अटी** (म्हणजेच, शेती निविष्ठांच्या किंमती आणि शेती उत्पादनांचे गुणोत्तर)
- उत्पादन खर्चापेक्षा किमान **५० टक्के मार्जिन .**
- त्या उत्पादनाच्या ग्राहकांवर एमएसपीचे संभाव्य परिणाम.

किमान आधारभूत किमतीचे महत्त्व: -

निश्चित मोबदला:

- बाजारातील किमतीच्या अस्थिरतेच्या अनिश्चिततेपासून शेतकरी आर्थिकदृष्ट्या सुरक्षित असतात . यामुळे शेतकऱ्यांना पीक अपयश आणि कमी उत्पादनाच्या जोखमीपासून संरक्षण मिळते.

माहितीपूर्ण निर्णय घेणे:

- **पेरणीच्या हंगामाच्या सुरुवातीला** किमान आधारभूत किंमत जाहीर केली जाते , यामुळे शेतकऱ्यांना लागवडीच्या पिकांबद्दल माहितीपूर्ण निर्णय घेण्यास मदत होते . ही आगाऊ माहिती शेतकऱ्यांना त्यांच्या शेतीच्या आकारमान, हवामान आणि सिंचन सुविधांच्या मर्यादेत जास्तीत जास्त आर्थिक फायद्यासाठी कोणते पीक पेरायचे याबद्दल माहितीपूर्ण निर्णय घेण्यास मदत करते.

पिकांचे विविधीकरण:

- १९६६-६७ मध्ये भारत सरकारने पहिल्यांदाच गव्हासाठी जाहीर केलेला किमान आधारभूत किमतीचा **विस्तार सध्या सुमारे २४ पिकांपर्यंत करण्यात आला आहे** . यामुळे शेतकऱ्यांना त्यांचे उत्पन्न जास्तीत जास्त वाढवण्यासाठी ही विविध पिके घेण्यास प्रोत्साहन मिळाले आहे.

खाजगी खरेदीदारांसाठी बेंचमार्क:

- एमएसपी बाजारपेठेत एक संकेत देते की जर व्यापाऱ्यांनी एमएसपीपेक्षा जास्त किंमत दिली नाही तर शेतकरी त्यांना त्यांचे उत्पादन विकू शकणार नाही . अशा प्रकारे, ते **कृषी उत्पादनांसाठी एक आधारस्तंभ किंवा बेंचमार्क म्हणून काम करते** . हे सुनिश्चित करते की बाजारातील किमती एमएसपीपेक्षा खूपच कमी नसतील.

लक्ष्यित पिके:

- कमी पुरवठ्या असलेल्या विशिष्ट अन्न पिकांच्या उत्पादनाला प्रोत्साहन देण्यासाठी एमएसपीचा वापर केला जातो . एमएसपी शेतकऱ्यांना लक्ष्यित पिके घेण्यास आणि उत्पादन वाढविण्यास प्रेरित करते.

क्रयशक्ती वाढवते:

- शेतीची मंदावलेली वाढ आणि शेतकऱ्यांच्या वाढत्या अडचणींमुळे शेतकऱ्यांसाठी अधिक किमान आधारभूत किमतीची मागणी वाढली आहे. यामुळे शेतकऱ्यांची खरेदी क्षमता वाढविण्यास मदत होते.

किमान आधारभूत किंमत (MSP) वरील विविध समित्या

- कृषी वस्तूंसाठी किमान आधारभूत किमतींची शिफारस करण्याच्या उद्देशाने १९६५ मध्ये **कृषी किंमत आयोग (एपीसी) ची स्थापना करण्यात आली.** नंतर कृषी खर्च आणि किंमत आयोग (सीएसीपी) ला त्याचे नवीन नाव देण्यात आले . गहू, तांदूळ, डाळी, तेलबिया आणि कापूस यासह २३ वेगवेगळ्या पिकांसाठी सीएसीपी किमान आधारभूत किमती सुचवते.
- **राष्ट्रीय शेतकरी आयोग (NCF):** शेतकऱ्यांच्या समस्या सोडवण्यासाठी आणि त्यांच्या कल्याणासाठी धोरणे शिफारस करण्यासाठी 2004 मध्ये एम.एस. **स्वामीनाथ यांच्या नेतृत्वाखाली** एनसीएफची स्थापना करण्यात आली . एनसीएफने उत्पादन खर्चापेक्षा किमान 50% नफा एमएसपी म्हणून देण्याची शिफारस केली.
- **शांता कुमार समिती : भारतीय अन्न महामंडळ (FCI) चा आढावा घेण्यासाठी आणि सुधारणा सुचवण्यासाठी २०१४ मध्ये** शांता कुमार समितीची स्थापना करण्यात आली होती . समितीने शेतकऱ्यांसाठी किंमत-आधारित ऐवजी उत्पन्न-आधारित आधार देण्याची शिफारस केली.

किमान आधारभूत किमतीशी संबंधित मुद्दे:

प्रमाणहीन वाढ:

- पुरवल्या जाणाऱ्या आधारभूत किमती उत्पादन खर्चात वाढ होण्याच्या प्रमाणात वाढत नाहीत . क्रिसिल या रेटिंग एजन्सीने २०१४-१७ मध्ये एमएसपीमध्ये वाढ खरोखरच कमी झाल्याचे निदर्शनास आणून दिले.

पोहोच: (Reach)

- या योजनेचे फायदे सर्व शेतकऱ्यांपर्यंत आणि सर्व पिकांपर्यंत पोहोचत नाहीत . जागरूकतेच्या अभावामुळे सर्व शेतकऱ्यांना किमान आधारभूत किमतीचे फायदे मिळू शकलेले नाहीत . ईशान्येकडील प्रदेशासारखे देशातील अनेक प्रदेश आहेत जिथे अंमलबजावणी खूपच कमकुवत आहे .

जास्त साठवणूक:

- पुरेशा साठवणुकीशिवाय एमएसपीमुळे गोदामांमध्ये मोठ्या प्रमाणात साठा साठा झाला आहे. पीडीएस, बफर स्टॉक इत्यादी योजनांअंतर्गत आवश्यकतेपेक्षा हा साठा आता दुप्पट झाला आहे.

बाजारातील विकृती: (Market distortion)

- इतर पिकांपेक्षा काही विशिष्ट पिकांना प्राधान्य देऊन मुक्त बाजारपेठेचे विकृतीकरण करते .

आर्थिक भार:

- धान आणि गव्हाची खुल्या टप्प्यात होणारी खरेदी बाजारभावाशी पूर्णपणे जुळत नाही आणि त्यामुळे आर्थिक भार पडतो.

कृषी निर्यातीवर परिणाम:

- एमएसपीमध्ये वाढ झाल्यामुळे निर्यातीवरही विपरीत परिणाम होतो, ज्यामुळे भारतीय शेतीमाला स्पर्धात्मकता कमी होते, विशेषतः जेव्हा आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेतील किमती कमी असतात.

पर्यावरणीय समस्या:

- एमएसपीमुळे अशास्त्रीय शेती पद्धती निर्माण होतात ज्यामुळे माती आणि पाण्यावर ताण येतो ज्यामुळे भूजल पातळी खालावते.

पीक विविधता:

- भारतातील पीक विविधतेवर परिणाम होतो . एमएसपीमुळे पीक पद्धतींवर परिणाम होतो त्यामुळे एमएसपी समर्थित पिकांचे उत्पादन होते कारण ते परताव्यांची हमी देते .

पुढे जाण्याचा मार्ग:

पर्यायी उत्पन्न मॉडेल:

- केवळ किमान आधारभूत किमतीवर अवलंबून राहण्याऐवजी, सरकारने शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढवण्यासाठी फळबागासारख्या पर्यायी मॉडेल्सचा शोध घेण्याची आवश्यकता आहे.

बाजार हस्तक्षेप योजना:

- एमएसपीचा एक भाग म्हणजे बाजार हस्तक्षेप योजना ज्या अंतर्गत राज्य सरकार भाजीपाला वस्तूंसारख्या नाशवंत वस्तू खरेदी करते.

किंमत कमतरता भरणा:

- एमएसपीची समस्या सोडवण्यासाठी, **नीती आयोग आणि आर्थिक सर्वेक्षण दोन्ही किंमत कमतरता देयक (पीडीपी) ची शिफारस करतात** ज्यामध्ये **सरकार शेतकऱ्यांना मोडल दर (मोठ्या बाजारपेठांमधील सरासरी किंमती) आणि एमएसपीमधील फरक देते.** *मध्य प्रदेश* सारखी काही राज्ये *(भुगतन योजना), हरियाणा सरकार (भवांतर (भारपाई योजना) ने किंमत तूट वित्तपुरवठा योजना सुरू केल्या आहेत.*

उत्पन्न समर्थन:

- किमतीपासून उत्पन्नाच्या आधाराकडे वळून , बाजाराला विकृत करणाऱ्या सर्व इनपुट आणि आउटपुट सबसिडी प्रधानमंत्री **किसान सन्मान निधी** किंवा पीएम-किसान योजनेत समाविष्ट केल्या जाऊ शकतात.

साठे विविधीकरण:

- सरकारने सर्व आवश्यक अन्नपदार्थांचा पुरेसा साठा करावा - फक्त तांदूळ आणि गहूच नाही, जेणेकरून प्रभावी बाजारपेठेत हस्तक्षेप करता येईल , आणि लक्ष्यित रोख हस्तांतरणाद्वारे गरीब ग्राहकांचे हित अधिक चांगल्या प्रकारे सांभाळता येईल.

एमएसपीच्या कायदेशीरकरणातील आव्हाने : -

- **वैधानिक एमएसपी शाश्वत नाही** : नीती आयोगाचे कृषी अर्थशास्त्रज्ञ रमेश चंद यांच्या धोरण पत्रात एमएसपी कायदेशीर करण्याविरुद्ध युक्तिवाद करण्यात आला.
- उत्पादन जास्त झाल्यास पूर्व-निर्धारित किंमत खाजगी व्यापाऱ्यांना दूर ढकलेल आणि बाजारात किमतीत घसरण होईल, असा युक्तिवाद त्यात करण्यात आला होता . यामुळे, सरकार प्रत्यक्षात बहुतेक कृषी उत्पादनांचे प्राथमिक खरेदीदार बनेल ज्यासाठी किमान आधारभूत किंमत जाहीर केली जाते, **जे टिकाऊ नाही** .
- **उदाहरणार्थ** : ऑगस्ट २०१८ मध्ये, महाराष्ट्र सरकारने राज्य एपीएमसी कायद्यात सुधारणा करण्याचा निर्णय घेतला, ज्यामुळे खाजगी व्यापाऱ्यांना सरकारने निश्चित केलेल्या एमएसपीपेक्षा कमी किमतीत कोणताही कृषी उत्पादन खरेदी करणे बेकायदेशीर ठरले . या निर्णयामुळे व्यापाऱ्यांनी तीव्र विरोध केला कारण खुल्या बाजारातील दर सरकारी निश्चित किमतीपेक्षा कमी होते. सरकारने अखेर हा प्रस्ताव मागे घेतला.
- **साखर क्षेत्रात** , खाजगी कारखान्यांनी शेतकऱ्यांना पूर्ण पेमेंट करण्यात अपयशी ठरले आहे, ज्यामुळे हजारो कोटी रुपयांची देणी वर्षानुवर्षे प्रलंबित आहेत.
- गोदामांमधून, रेशन दुकानांमधून किंवा वाहतुकीत गहू आणि तांदळाचे भ्रष्टाचार आणि पुनर्वापर/गळती होण्याची मोठी शक्यता .
- **विल्हेवाटीच्या समस्या : धान्ये आणि डाळी सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेद्वारे विकल्या जाऊ शकतात, परंतु** नायजर बियाणे, तीळ किंवा करडईच्या बाबतीत विल्हेवाट लावणे गुंतागुंतीचे होते .

- **महागाई** : खरेदी खर्च वाढल्यास अन्नधान्याच्या किमती वाढतील, ज्यामुळे महागाई वाढेल, ज्याचा परिणाम शेवटी गरिबांवर होईल.
- जर आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेतील प्रचलित दरांपेक्षा एमएसपी जास्त असेल तर त्याचा भारताच्या शेती निर्यातीवरही परिणाम होईल . एकूण वस्तूंच्या निर्यातीपैकी शेती निर्यातीचा वाटा ११% आहे.
- **विकसित देशांकडून जागतिक व्यापार संघटनेत भारताच्या किंमत समर्थन उपायांना सातत्याने विरोध होत आहे.** २०१८-१९ मध्ये भारताने शेतकऱ्यांना तांदळासाठी देऊ शकत असलेल्या मदतीची मर्यादा ओलांडल्यामुळे भारताने २०२० मध्ये बाली शांतता कराराचा अवलंब केला होता. कायदेशीररित्या जास्त एमएसपीची हमी मिळाल्याने, भारताला जागतिक व्यापार संघटनेत तीव्र विरोधाचा सामना करावा लागेल .
- २०१९ मध्ये अमेरिकेने WTO मध्ये चीनविरुद्धचा खटला यशस्वीरित्या जिंकला होता, जो चीनच्या बाजारभाव समर्थन (MPS) स्वरूपात शेतीला देशांतर्गत पाठिंब्याशी संबंधित होता.
- खाजगी सहभागाशिवाय सरकारला सर्व विक्रीयोग्य अधिशेष खरेदी करावा लागणार असल्याने, यामुळे तिजोरीवर मोठा भार पडेल .
- **इतर क्षेत्रांकडून मागण्या** : जर केंद्राने किमान आधारभूत किंमत जाहीर केलेल्या सर्व २३ पिकांमध्ये १००% खरेदीची हमी देणारा कायदा केला तर फळे आणि भाज्या, मसाले आणि इतर पिके घेणारे शेतकरीही अशीच मागणी करतील.

पुढे जाण्याचा मार्ग :-

जर एमएसपी लागू करायचा असेल तर:

- **श्रीमंत शेतकऱ्यांवर कर लावणे** : *राजलक्ष्मी निर्मल* (हिंदूबिझनेसलाइन) यांच्या मते , ज्या लहान आणि सीमांत शेतकऱ्यांचे उत्पन्नाचे एकमेव साधन शेती आहे त्यांना करातून सूट देता येते, परंतु शेती उत्पन्नावरील संपूर्ण सूट बंद केली पाहिजे. याचा अर्थ, देशातील सुमारे ८६ टक्के शेतकऱ्यांसाठी ही सूट कायम राहील. १४ टक्के श्रीमंत शेतकऱ्यांनी उर्वरित शेतकऱ्यांना किमान आधारभूत किमतीचा आधार मिळवून देण्यासाठी पुढे यावे.

पर्यायी उपाय:

- **किंमत आधार उपाय** : सरकार शेतकऱ्यांना किंमत आधार देण्यासाठी काही पर्यायी मार्गांचा विचार करू शकते, जसे की मध्य प्रदेशातील भावांतर भूगतान योजना (BBY).
- किमान आधारभूत किमतीऐवजी तज्ञांनी सुचवलेल्या पर्यायांसाठी आणि शेतकऱ्यांना किमतीतील चढउतारांपासून संरक्षण देण्यासाठी उपाययोजनांसाठी
- एमएसपी वापरून बाजारपेठेला बायपास करण्याऐवजी, सरकारने बाजारात शेतकऱ्यांचा सहभाग सक्षम करण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत.
- शेतकऱ्यांना "किंमती" ऐवजी किमान "उत्पन्न" हमी देण्याबाबत अर्थशास्त्रज्ञांमध्ये एकमत वाढत आहे . त्यासाठी प्रति एकर जमिनीच्या (तेलंगणा सरकारच्या रयथु बंधू योजनेप्रमाणे) किंवा प्रति शेती कुटुंबासाठी (केंद्राच्या पीएम-किसान) आधारावर अधिक थेट रोख हस्तांतरण आवश्यक असेल.

निष्कर्ष-

- शेतकऱ्यांना बाजारातील चढ-उतारांपासून वाचवण्यासाठी दरवर्षी प्रमुख कृषी उत्पादनांची किमान किंमत निश्चित करणे हे सरकारचे एक महत्त्वाचे धोरण आहे .
- **म्हणूनच** , किमान आधारभूत किंमतीचे धोरण चालू ठेवले पाहिजे कारण ते शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पादनासाठी किमान परतावा देऊन प्रतिकूल बाजारपेठेतील परिस्थितीपासून वाचवते .
- हे **लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की किमान आधारभूत किमतीने लक्षणीय फायदे दिले असले तरी, शेतकऱ्यांसमोरील सर्व आव्हानांवर तो एक व्यापक उपाय नाही.**
- संपूर्ण कृषी क्षेत्राच्या **दीर्घकालीन कल्याणासाठी शाश्वत कृषी पद्धती सुनिश्चित करण्याबरोबरच कर्जाची उपलब्धता, तंत्रज्ञान, पायाभूत सुविधा आणि बाजारपेठेतील संबंधित समस्या** सोडवणे तितकेच महत्त्वाचे आहे .
- त्यासाठी बहुआयामी दृष्टिकोनाची आवश्यकता आहे ज्यामध्ये पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा करणे, एमएसपी व्याप्ती वाढवणे आणि बाजार सुधारणांना प्रोत्साहन देणे यांचा समावेश आहे.

सरावासाठी प्रश्न-

- भारतातील शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नाच्या आणि शेतीच्या संकटाच्या समस्येचे निराकरण करण्यात किमान आधारभूत किंमतीची (MSP) भूमिका महत्वाची आहे. चर्चा करा. (250W)

३.२ दिवाळखोरी आणि नादारी संहिता २०१६

संदर्भ: -

- दिवाळखोरी आणि नादारी संहिता (IBC) प्रक्रिया अधिक पारदर्शक करण्यासाठी भारतीय दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी मंडळाने (IBBI) सुधारणा प्रस्तावित केल्या .

Syllabus of Mains - मुख्य विषयांचा अभ्यासक्रम - भारतीय अर्थव्यवस्था आणि नियोजन, जमवाजमव, संसाधनांचे व्यवस्थापन, वाढ, विकास आणि रोजगार यांच्याशी संबंधित मुद्दे.

प्रस्तावित प्रमुख सुधारणा: -

- कर्जदारांच्या समितीने (CoC) कॉर्पोरेट दिवाळखोरी निराकरण प्रक्रियेच्या (CIRP) कामाचा/प्रगतीचा आढावा.
- दरमहा CoC च्या बैठका आयोजित करण्यासाठी रिझोल्यूशन प्रोफेशनल्स (RP) ला बंधनकारक केले पाहिजे.
- मूल्यांकन पद्धतींचे प्रमाणीकरण करा .
- ठराव सुलभ करण्यासाठी आणि अंमलबजावणीतील विलंब टाळण्यासाठी, ठराव योजना दोन भागांची रचना स्वीकारू शकतात.
    - **भाग अ हा** इनफ्लोशी संबंधित असेल, म्हणजेच रिझोल्यूशन प्लॅन अंतर्गत पेमेंट, दिवाळखोरी रिझोल्यूशन प्रक्रियेच्या खर्चाचे पेमेंट इ.
    - **भाग ब मध्ये** विविध भागधारकांना वितरणाची चर्चा केली जाईल.
- असहमत आर्थिक कर्जदारांना किमान हक्क देण्याबाबत स्पष्टता .

मूलभूत गोष्टी: -

- दिवाळखोरी ही अशी परिस्थिती आहे जिथे एखादी व्यक्ती किंवा कंपनी आपले कर्ज फेडण्यास असमर्थ असते तर नादारी ही एक कायदेशीर प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये व्यवसाय (किंवा एखाद्या व्यक्तीच्या मालकीची मालमत्ता) जो त्याच्या सध्याच्या मालमत्तेतून त्याचे कर्ज पूर्णपणे फेडू शकत नाही तो लिक्विडेट (बंद) केला जातो.
- आयबीसी कोडच्या आधी , भारतात कंपनी कायदा मंडळे, कर्ज वसुली न्यायाधिकरण, सरफेसी कायदा २००२, आजारी औद्योगिक कंपन्या (विशेष तरतुदी) कायदा, १९८५ इत्यादी अनेक परस्परविरोधी कायदे आणि निर्णय देणारे मंच होते जे कंपन्या आणि व्यक्तींच्या आर्थिक अपयशाशी संबंधित होते ज्यामुळे कंपनी बंद करण्यात लक्षणीय विलंब होत असे.
- कॉर्पोरेट कर्जदाराविरुद्ध दिवाळखोरी निराकरण प्रक्रिया सुरू करण्याची जबाबदारी कर्जदारावर टाकून, या संहितेमध्ये पूर्वीच्या निराकरण पद्धतीपासून लक्षणीय फरक दिसून येतो .
- कॉर्पोरेट व्यक्ती, भागीदारी कंपन्या आणि व्यक्तींच्या पुनर्रचना आणि दिवाळखोरी निराकरणाशी संबंधित कायदे एकत्रित आणि सुधारित केले .
- कॉर्पोरेट दिवाळखोरी निराकरण प्रक्रिया (CIRP) ही कॉर्पोरेट कर्जदारांसाठी एक वसूल यंत्रणा आहे.
- मालमत्तेचे मूल्य जास्तीत जास्त करण्यासाठी हे कालबद्ध पद्धतीने निराकरण सुनिश्चित करते.

आयबीसी इकोसिस्टमचे आधारस्तंभ -

भारतीय दिवाळखोरी आणि नादारी मंडळ (IBBI)

- ते आयबीसी लागू करण्यासाठी जबाबदार आहे.
- ते एकाच वेळी अर्ध-विधायी, कार्यकारी आणि अर्ध-न्यायिक कार्ये करते.

निर्णय देणारा अधिकारी (AA)

- राष्ट्रीय कंपनी कायदा न्यायाधिकरण (NCLT) हे कॉर्पोरेट व्यक्तीच्या दिवाळखोरी निराकरण आणि लिक्विडेशन प्रक्रियेसाठी AA असेल आणि **कर्ज वसुली न्यायाधिकरण (DRT) हे व्यक्ती आणि भागीदारी संस्थांसाठी आहेत.**
- एनसीएलटीच्या आदेशाविरुद्ध राष्ट्रीय कंपनी कायदा अपीलीय न्यायाधिकरण (एनसीएलएटी) मध्ये अपील करता येईल .

दिवाळखोरी व्यावसायिक (आयपी)

- व्यावसायिकांचा एक विशेष गट जो IPA मध्ये सदस्य म्हणून नोंदणीकृत झाला आणि बोर्डात नोंदणीकृत झाला.
- हे व्यावसायिक रिझोल्यूशन प्रक्रिया (RP) चालवतील , कर्जदाराच्या मालमत्तेचे व्यवस्थापन करतील आणि कर्जदारांना निर्णय घेण्यास मदत करण्यासाठी माहिती प्रदान करतील.

दिवाळखोरी व्यावसायिक एजन्सी (IPA)

- हे आयपींच्या व्यावसायिक विकासासाठी जबाबदार आहे.
- हे दिवाळखोरी व्यावसायिकांना प्रमाणित करेल आणि त्यांच्या कामगिरीसाठी (त्यांच्या उपनियमांनुसार) आचारसंहिता लागू करेल.

माहिती उपयुक्तता (IU)

- आययू कंपन्यांच्या आर्थिक आणि ऑपरेशनल कर्जदारांसह कोणत्याही व्यक्तीकडून आर्थिक माहिती एकत्रित करते, प्रमाणित करते आणि प्रसारित करते .

आयबीसी प्रक्रिया अशी आहे: -

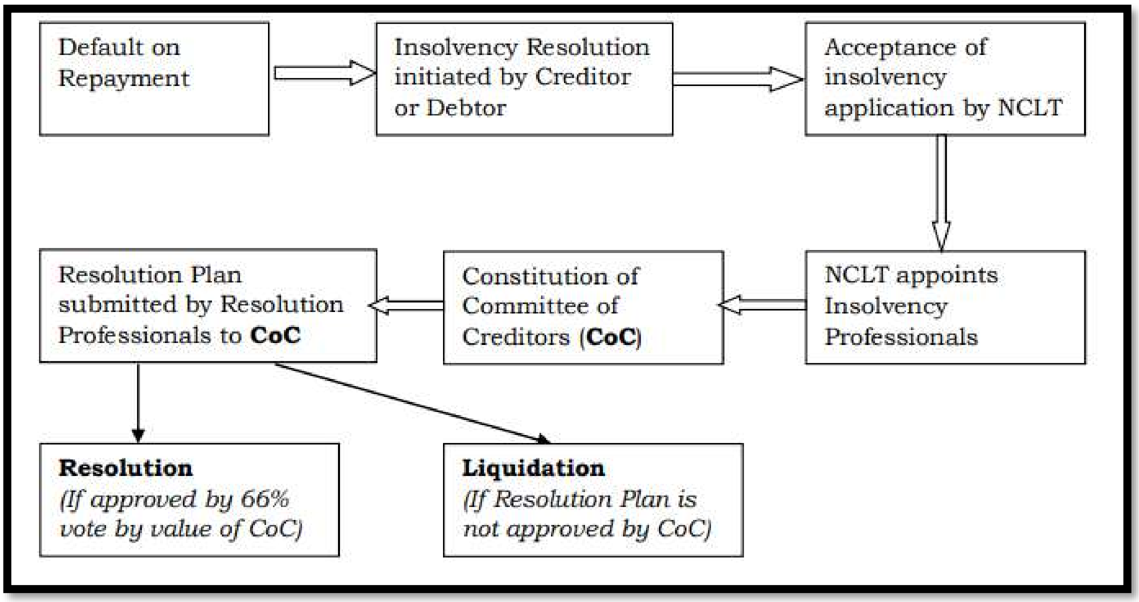

लक्षात ठेवण्यासारख्या महत्त्वाच्या गोष्टी:-

- **कर्जदारांची समिती** (CoC) मध्ये फक्त वित्तीय कर्जदार (जसे की बँका, NBFC इ.) असतात. परंतु रिझोल्यूशन प्रक्रियेतून मिळणारे उत्पन्न/पैसे वित्तीय आणि कार्यकारी कर्जदार दोघांमध्ये वाटले जातात.
- वित्तीय आणि ऑपरेशनल कर्जदारांमध्ये कशी वाटली जाईल हे फक्त CoC ठरवेल आणि NCLT ला काहीही म्हणता येणार नाही.
- एनसीएलटी सीओसीने घेतलेल्या व्यावसायिक निर्णयाच्या गुणवत्तेत हस्तक्षेप करू शकत नाही परंतु सीओसीने इतर गोष्टींबरोबरच, ऑपरेशनल दारांसह सर्व भागधारकांचे हित लक्षात घेतले आहे हे पाहण्यासाठी "मर्यादित न्यायालयीन पुनरावलोकन" शक्य झाले.
- आर्थिक **कर्जदार, ऑपरेशनल कर्जदार किंवा कॉर्पोरेट कर्जदार** (ज्याने पैसे उधार घेतले आहेत) कोणीही कॉर्पोरेट कर्जदाराने केलेल्या कोणत्याही डिफॉल्टवर दिवाळखोरीची प्रक्रिया सुरू करू शकतो.
- दिवाळखोरी आणि नादारी संहिता (IBC) २०१६ ही व्यावसायिक, सहकारी आणि प्रादेशिक ग्रामीण बँका, NBFC, विमा कंपन्या, पेन्शन फंड, सिक्युरिटीज मार्केट प्लेयर्स इत्यादी वित्तीय सेवा प्रदात्यांसाठी (FSP) लागू नव्हती.
- परंतु, आयएल अँड एफएस, डीएचएफएल इत्यादी अनेक एनबीएफसी संकटाचा सामना करत असल्याने, भारत सरकारच्या कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाने १५ नोव्हेंबर २०१९ रोजी आयबीसी २०१६ च्या कलम २२७ (फक्त तात्पुरती व्यवस्था) नुसार आयबीसी अंतर्गत एनसीएलटी द्वारे आरबीआय द्वारे नियंत्रित एनबीएफसी (वित्तीय सेवा प्रदाते) यांचे निराकरण करण्यास सक्षम केले.
- रिझोल्यूशन प्रक्रियेदरम्यान, कंपनीचे व्यवस्थापन रिझोल्यूशन व्यावसायिकांना हे काम सोपवते जे कर्जदारांकडून निधीची चोरी किंवा फेरफार रोखतील.
- आयबीसी लिक्विडेशन (कंपनीचे अस्तित्व संपुष्टात येते आणि मालमत्ता बाजारात विकल्या जातात) ऐवजी रिझोल्यूशन (जिथे कंपनी कार्यरत राहील) ला प्राधान्य देऊन मालमत्तेचे मूल्य जास्तीत जास्त वाढवण्याचा प्रयत्न करते .

- काही व्यवसाय उपक्रम नेहमीच अपयशी ठरतील , परंतु ते जलद आणि जलद हाताळले जातील ज्यामुळे उद्योजकता, कर्जाची उपलब्धता आणि सर्व भागधारकांचे हित संतुलित होईल.
- या संहितेमुळे व्यवसायातून बाहेर पडणे किंवा पुनरुज्जीवन करण्याचा प्रयत्न करणे सोपे होते , ज्यामुळे वित्तीय सेवा क्षेत्रासाठी एनपीए परिस्थिती सुधारते . उद्योजक आणि कर्जदार भूतकाळात घेतलेल्या निर्णयांमध्ये अडकण्याऐवजी पुढे जाऊ शकतील.
- आयबीसीने व्यवसाय सुलभतेसाठी एक मोठे प्रोत्साहन दिले आहे , गुंतवणूकदारांचा विश्वास वाढवला आहे आणि परदेशी आणि देशांतर्गत गुंतवणूकदारांना प्रोत्साहन दिले आहे कारण ते आता भारताकडे एक आकर्षक गुंतवणूक ठिकाण म्हणून पाहतात.

आयबीसीचे महत्त्व :-

आयबीसी मधील आव्हाने : -

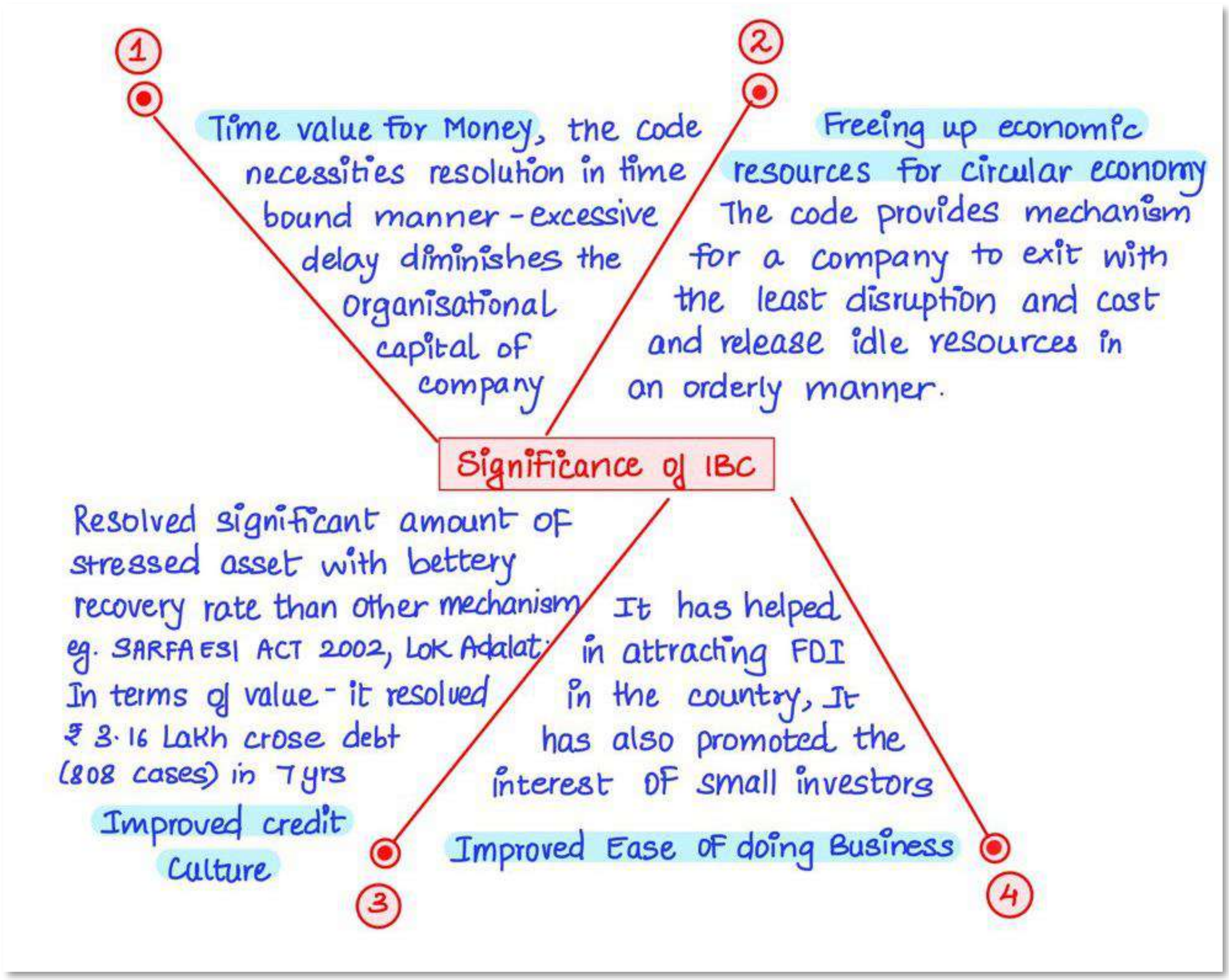

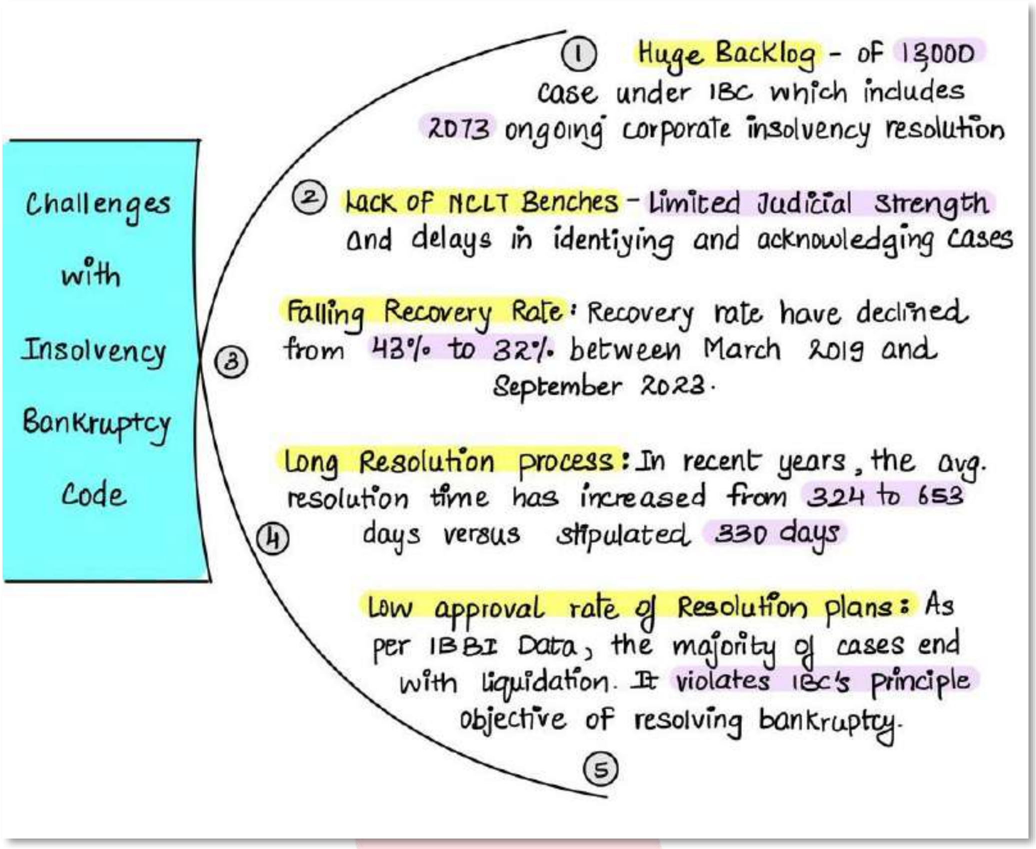

आयबीसी कसा सुधारायचा?

- आयबीसी प्रक्रिया अधिक पारदर्शक करण्यासाठी आयबीबीआयने प्रस्तावित केलेल्या सुधारणांची अंमलबजावणी करा .
- पूर्व **-पॅकेज्ड दिवाळखोरी निराकरण प्रक्रिया (PIRP) पर्याय पुनरावलोकनानंतर सर्व कॉर्पोरेट्सना लागू केला पाहिजे.**
  - कारण, PIRP अंतर्गत, CIRP च्या विपरीत, कर्जदार रिझोल्यूशन प्रक्रियेदरम्यान कंपनीचे कामकाज व्यवस्थापित करत राहतो.
  - आर्थिक अडचणीत असलेल्या सूक्ष्म, मध्यम आणि लघु उद्योगांसाठी PIRP ही एक पर्यायी निराकरण यंत्रणा आहे .
- सीमापार दिवाळखोरी सोडवण्यासाठी सीमापार निराकरण , सीमापार दिवाळखोरी चौकट स्वीकारण्याची आवश्यकता आहे.
- विशिष्ट क्षेत्रांसाठी (जसे की रिअल इस्टेटसाठी प्रकल्प-विशिष्ट निराकरण) विशेष निराकरण चौकटींचा परिचय जिथे IBC चे यश अस्पष्ट राहिले आहे.
- आयबीबीआयने केस कापण्यासाठी आणि इतर प्रक्रियांसाठी बेंचमार्क स्थापित करावेत जागतिक मानकांसारखेच .

निष्कर्ष: -

- या संहितेचा उद्देश आर्थिक अपयशाची लवकर ओळख पटवणे आणि दिवाळखोर कंपन्यांचे मालमत्तेचे मूल्य जास्तीत जास्त वाढवणे आहे.
- ही संहिता एक व्यापक आणि पद्धतशीर सुधारणा आहे , जी क्रेडिट/बाँड मार्केटच्या कामकाजात मोठी झेप घेईल आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेतील **चक्राव् आव्हान संपवेल.**
- यामुळे भारत तुलनेने कमकुवत दिवाळखोरी व्यवस्थांपैकी एक होईल आणि जगातील सर्वोत्तम दिवाळखोरी व्यवस्थांपैकी एक होईल आणि भारतातील व्यवसाय सुलभतेला मोठी चालना मिळेल.

सरावासाठी प्रश्न: -

- आयबीसी अंतर्गत दिवाळखोरी निवारण प्रक्रियेत पारदर्शकता आणि कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी भारतीय दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी मंडळाने (आयबीबीआय) अलिकडच्या काळात सुचविलेल्या सुधारणांवर चर्चा करा. या सुधारणांमुळे भारतात क्रेडिट शिस्त कशी मजबूत होऊ शकते? (१५०W-१०M)

प्रयास शॉर्ट्स - यूपीएससी आणि एमपीएससी

१. युनेस्कोची तात्पुरती यादी

संदर्भ: -

- **युनेस्कोच्या भारताच्या तात्पुरत्या यादीत आता सात नवीन नैसर्गिक स्थळे आहेत** , ज्यामुळे भारतीय एकूण संख्या ६९ झाली आहे (४९ सांस्कृतिक, १७ नैसर्गिक आणि तीन मिश्र).

माहिती: -

- **तात्पुरती यादी** : जागतिक वारसा यादीत संभाव्य समावेशासाठी प्रत्येक देशाने प्रस्तावित केलेल्या मालमत्तांची यादी.
- अंतिम शिलालेखापूर्वी अनिवार्य पाऊल.

१.१ नवीन जोडलेल्या नैसर्गिक स्थळे: -

डेक्कन ट्रॅप्स (पाचगणी आणि महाबळेश्वर, महाराष्ट्र):

- विशाल ज्वालामुखी बेसाल्ट रचना.
- पृथ्वीवरील सर्वात मोठ्या ज्वालामुखी प्रांतांपैकी एक.

सेंट मेरी बेटे (उडुपी, कर्नाटक):

- दुर्मिळ स्तंभीय बेसाल्टिक लावा रचना.
- राष्ट्रीय महत्त्वाच्या अद्वितीय भूगर्भीय वारसा स्थळ म्हणून जीएसआयने मान्यता दिली.

मेघालय लेणी (पूर्व खासी हिल्स, मेघालय):

- स्पेलिओथेम्ससह चुनखडीच्या गुहा प्रणाली.
- स्पेलिओथेम्स: कॅल्शियम कार्बोनेट पर्जन्यामुळे तयार झालेले खनिज साठे (स्टॅलेक्टाइट्स/स्टॅलेग्माइट्स); भूतकाळातील हवामान परिस्थितीची नोंद करतात.

नागा हिल ओफिओलाइट (किफिरे जिल्हा, नागालँड):

- प्लेट टेक्टोनिक क्रियाकलाप आणि खंडीय टक्कर यांचे दुर्मिळ पृष्ठभाग पुरावे.

एरा मॅटी डिब्बालू (विशाखापट्टणम, आंध्र प्रदेश):

- चतुर्थांश काळातील लाल वाळूचे टेकडे.
- समुद्राच्या पातळीतील बदल, हवामानातील बदल आणि किनारी भू-आकृतिशास्त्र नोंदवा.

तिरुमला टेकड्या (तिरुपती, आंध्र प्रदेश):

- सिलाथोरनम क्वार्टझाइट कमानीचे घर (~१.५ अब्ज वर्षे जुने).

वर्कला क्लिफ्स (केरळ):

- अरबी समुद्राजवळील मिओ-प्लिओसीन लॅटेराइट आणि गाळाचे अनुक्रम.

१.२ युनेस्को:

- संयुक्त राष्ट्र शैक्षणिक, वैज्ञानिक आणि सांस्कृतिक संघटना (स्थापना १९४५).
- मुख्यालय: पॅरिस, फ्रान्स
- सदस्य: १९४
- भारत: १९४६ पासून सदस्य
- विशेष एजन्सी **(UN)**

२. बिहारमध्ये वीर्य सुविधा

संदर्भ (PIB):

- राष्ट्रीय गोकुळ मिशन (RGM) अंतर्गत, बिहारमधील पूर्णिया येथे ₹10 कोटींच्या लिंग वर्गीकरण वीर्य सुविधेचे उद्घाटन पंतप्रधान मोदी यांनी केले .

माहिती: -

- पूर्णिया वीर्य केंद्र हे **सर्वात मोठ्या सरकारी वीर्य केंद्रांपैकी एक आहे** आणि पूर्व आणि ईशान्य भारतातील अशा प्रकारचे पहिलेच केंद्र आहे.
- ही सुविधा २०२४ मध्ये लाँच करण्यात आलेल्या **स्वदेशी ' गॉसॉर्ट ' (सेक्स-सॉर्टिंग) तंत्रज्ञानाचा वापर करेल** .
- या उपक्रमाचा थेट फायदा भारताच्या दुग्ध क्षेत्राचा कणा असलेल्या लहान, सीमांत शेतकरी आणि भूमिहीन कामगारांना होतो.

2.1 राष्ट्रीय गोकुळ मिशन (RGM)

- **राष्ट्रीय गोवंश प्रजनन आणि दुग्ध विकास कार्यक्रमाचा भाग** म्हणून २०१४ मध्ये सुरू करण्यात आले .
- **उद्दिष्ट** : स्थानिक गोवंशीय जातींचे संवर्धन आणि विकास करणे आणि दुग्ध उत्पादकता वाढवणे.
- **नोडल मंत्रालय** : मत्स्यव्यवसाय, पशुसंवर्धन आणि दुग्धव्यवसाय मंत्रालय, अंमलबजावणी: पशुसंवर्धन आणि दुग्धव्यवसाय विभाग

३. नोव्हार्टिसच्या व्यामाडाचे पेटंट रद्द करणे

संदर्भ: - (PIB)

- भारतीय पेटंट कायदा, १९७० च्या कलम ३(डी) अंतर्गत, हृदयरोगावरील औषध, **व्यामाडा (एंट्रेस्टो)** वरील नोव्हार्टिसचे पेटंट रद्द केले .

माहिती: -

- **परिणाम** : या रद्दीकरणामुळे **भारतातील हृदयरोग औषध क्षेत्रात जेनेरिक औषधांचा प्रवेश शक्य होईल** , ज्यामुळे

खर्च ७०% पेक्षा जास्त कमी होईल आणि परवडणारी क्षमता वाढेल.

- पेटंट हा राज्याने एखाद्या नवीन उत्पादन, प्रक्रिया किंवा नवोपक्रमासाठी शोधकर्त्याला दिलेला कायदेशीर अधिकार आहे, जो मर्यादित कालावधीसाठी वापर आणि व्यापारीकरणाचे विशेष अधिकार प्रदान करतो.

१९७० चा भारतीय पेटंट कायदा: -

- भारतीय पेटंट कायदा, १९७०, भारतातील पेटंट नियंत्रित करतो; २००५ च्या दुरुस्तीने TRIPS शी सुसंगत होण्यासाठी औषध उत्पादन पेटंट जोडले.
- **कलम ३(ड):** हे कलम ज्ञात औषधांच्या नवीन प्रकारांना प्रतिबंधित करून " **सदाहरित होणे** " (किरकोळ बदलांद्वारे पेटंटचा विस्तार करणे) प्रतिबंधित करते, जोपर्यंत ते उच्च कार्यक्षमता प्रदर्शित करत नाहीत.
- **प्रमुख वैशिष्ट्य:** या कायद्यात **अनुदानापूर्वी आणि अनुदानानंतरच्या विरोधाची तरतूद आहे** (कलम २५), ज्यामुळे भागधारक कमकुवत पेटंटना आव्हान देऊ शकतात.
- **महत्त्व** : हा कायदा परवडणाऱ्या औषधांची खात्री देतो, भारताला "जगातील फार्मसी" म्हणून बळकट करतो आणि २००१ च्या दोहा घोषणेशी सुसंगत आहे.
- **दोहा घोषणापत्र २००१ : जागतिक व्यापार संघटनेने** स्वीकारलेला , तो पुष्टी करतो की TRIPS ने सदस्यांना सार्वजनिक आरोग्याचे रक्षण करण्यापासून आणि आवश्यक औषधांची उपलब्धता सुरक्षित करण्यापासून रोखू नये.

४. स्वच्छता ही सेवा २०२५

संदर्भ (PIB):

- देशभरातील नागरिकांना केंद्रित स्वच्छता मोहिमांमध्ये सहभागी करून घेण्यासाठी स्वच्छ भारत अभियानांतर्गत **स्वच्छता ही सेवा २०२५ ची ९ वी आवृत्ती सुरू करण्यात आली.**

बद्दल: -

- **प्रमुख एजन्सीज :** जलशक्ती मंत्रालयाच्या अंतर्गत गृहनिर्माण आणि शहरी व्यवहार मंत्रालय (MoHUA) आणि पेयजल आणि स्वच्छता विभाग (DDWS).
- **लक्ष** : स्वच्छता लक्ष्य युनिट्स (CTUs) चे नूतनीकरण करणे, म्हणजेच, कचरा विल्हेवाट लावण्याची ठिकाणे, खराब झालेले भूप्रदेश आणि गल्ल्या यांसारखे दुर्लक्षित आणि पोहोचण्यास कठीण असलेले अस्वच्छ क्षेत्र.
- **थीम** : " स्वच्छोत्सव " हा आनंददायी उत्सवांना नागरी जबाबदारीशी जोडतो, स्वच्छतेच्या प्रयत्नांना एकात्म दृष्टिकोन देतो.
- **"एक दिन, एक घंटा, एक साथ" ही** राष्ट्रीय स्वयंसेवी मोहीम आयोजित केली जाईल.

५. मोरन समुदाय

संदर्भ: -

- अनुसूचित जमाती म्हणून मान्यता मिळावी या मागणीसाठी मोरन समुदायाने आसामच्या तिनसुकिया जिल्ह्यात आर्थिक नाकेबंदी सुरू केली आहे.

बद्दल: -

- **वांशिक मूळ:** मोरन्स हा आसाम आणि अरुणाचल प्रदेशातील एक स्थानिक समुदाय आहे ज्यांचे मूळ तिबेटो-बर्मन **कचारी जमातींच्या गटात आहे.**
- कचारी जमातीच्या **कुटुंबात समाविष्ट आहे** ईशान्य भारतातील बोडो , दिमास आणि चुटिया .
- **भाषा** : दिमासाशी संबंधित मूळ मोरन भाषा नामशेष झाली आहे; आता आसामी प्रामुख्याने बोलली जाते.
- **धार्मिक संस्कृती : हा समुदाय मोठ्या प्रमाणात** सत्र आणि नामघरांच्या माध्यमातून नव-वैष्णव धर्माचे पालन करतो , जुन्या वैराग्यवादी पद्धतींची जागा घेतो.
- **ऐतिहासिक भूमिका:** मोरन्सने मोआमोरिया बंडाचे नेतृत्व केले (१७६९-१८०५), ज्यामुळे अहोम राजेशाही कमकुवत झाली.

६. गुलाबी कर

संदर्भ: -

- भारताच्या राष्ट्रीय ग्राहक वाद निवारण आयोगाने (NCDRC) अलिकडेच असा निर्णय दिला आहे की कंपन्यांनी योग्य किंमत सुनिश्चित करावी आणि लिंग-आधारित किंमत भेदभाव टाळावा.

माहिती: -

- गुलाबी कर हा **अधिकृत कर किंवा सरकारने लादलेला कर नाही** , तर एक किंमत ठरवण्याची घटना आहे जिथे महिला पुरुषांच्या तुलनेत समान वस्तू किंवा सेवांसाठी जास्त पैसे देतात.
- कंपन्या अनेकदा **लिंग-आधारित उत्पादन भेदभावाचा** (जसे की पॅकेजिंग, डिझाइन किंवा "महिला-विशिष्ट" ब्रँडिंग) गैरफायदा घेऊन कायदेशीर प्रतिबंधाशिवाय जास्त किंमत आकारतात.
- भारतात गुलाबी कर: **कोणताही विशिष्ट कायदेशीर प्रतिबंध अस्तित्वात नाही** , ज्यामुळे बाजार-चालित किंमत पद्धतींना परवानगी मिळते ज्यामुळे महिलांना समतुल्य

उत्पादने आणि सेवांसाठी अप्रमाणितपणे जास्त खर्च करावा लागतो.

६.१ एनसीडीआरसी: -

- एनसीडीआरसी हा **भारतातील एक अर्ध-न्यायिक आयोग आहे, जो १९८८ मध्ये ग्राहक संरक्षण कायदा** , १९८६ अंतर्गत स्थापन झाला होता. तो भारतातील सर्वोच्च ग्राहक वाद निवारण मंच म्हणून काम करतो.

७. जागतिक नवोन्मेष निर्देशांक २०२५

संदर्भ: -

- जागतिक बौद्धिक संपदा संघटनेने (WIPO) २०२५ चा जागतिक नवोन्मेष निर्देशांक (GII) जाहीर केला, ज्यामध्ये १३९ अर्थव्यवस्थांना त्यांच्या नवोन्मेष क्षमता आणि उत्पादनांच्या आधारे क्रमवारी देण्यात आली.

बद्दल: -

- २००७ पासून, GII **दरवर्षी जागतिक बौद्धिक संपदा संघटना, कॉर्नेल विद्यापीठ आणि INSEAD द्वारे सह-प्रकाशित केले जाते.**
- WIPO: १९६७ मध्ये स्थापित, **WIPO ही एक संयुक्त राष्ट्रांची संस्था आहे ज्याचे मुख्यालय जिनिव्हा येथे आहे** आणि १९३ सदस्य आहेत, जी जागतिक बौद्धिक संपदा धोरण आणि सहकार्याचे मार्गदर्शन करते.

निष्कर्ष : -

- **संशोधन आणि विकास वाढ** : २०२४ मध्ये जागतिक संशोधन आणि विकास वाढ २.९% पर्यंत घसरली, २०२५ मध्ये २.३% होण्याचा अंदाज होता, जो २०१० नंतरचा सर्वात कमकुवत संशोधन विस्तार आहे.
- भारत **२०२० मध्ये ४८ व्या क्रमांकावर होता, २०२५ मध्ये तो ३८ व्या क्रमांकावर पोहोचला आणि कमी-मध्यम उत्पन्न असलेल्या अर्थव्यवस्थांमध्ये** आणि मध्य आणि दक्षिण आशियामध्ये अव्वल स्थान मिळवले.
- **विज्ञान समूह** : पहिल्या १०० मध्ये चार विज्ञान समूहांसह; बेंगळुरू (२१ वे), दिल्ली (२६ वे), मुंबई (४६ वे) आणि चेन्नई (८४ वे). भारताकडे विकेंद्रित नवोन्मेषाचा ठसा वाढत आहे.
- **इतर क्रमांक** : अमेरिका जागतिक स्तरावर तिसऱ्या क्रमांकावर आहे, तर चीन ज्ञानाच्या बाबतीत स्वित्झर्लंडला मागे टाकून दहाव्या क्रमांकावर आहे; भूतान, १०१ व्या क्रमांकावर, भारताचा सर्वात जवळचा शेजारी आहे.

८. सारनाथ

संदर्भ : -

- **२०२५-२६ च्या युनेस्कोच्या जागतिक वारसा यादीत सारनाथचे** अधिकृतपणे नामांकन केले आहे आणि एएसआय **जगत सिंग यांच्या पुनर्शोधासाठी त्यांची ओळख पटवणारा** फलक लावण्याची योजना आखत आहे .

माहिती: -

- **बनारसचे राजा चेत सिंग यांचे दिवाण** बाबू जगत सिंग यांनी १७८७-८८ मध्ये अवशेष पुन्हा शोधले, परंतु जोनाथन डंकन आणि कर्नल मॅकेन्झी यांना त्याचे श्रेय देण्यात आले.
- अलीकडील उत्खनन: बी.आर. मणी यांच्या २०१३-१४ च्या उत्खननातून अशोकाच्या काळापूर्वी सारनाथमधील क्रियाकलाप उघड झाले.
- सारनाथ **युनेस्कोच्या तात्पुरत्या यादीत आहे** , पूर्ण प्रतीक्षेत आहे.

सारनाथ बद्दल: -

- **उत्तर प्रदेशातील वाराणसीपासून १० किमी ईशान्येस असलेले** सारनाथ हे एक महत्त्वाचे बौद्ध तीर्थस्थळ आहे जिथे गौतम बुद्धांनी ज्ञानप्राप्तीनंतर त्यांचे पहिले प्रवचन दिले.
- पर्यायी नावे: ऐतिहासिकदृष्ट्या ऋषिपतन , मृगदाव किंवा सारंगनाथ (हरणांचा स्वामी) म्हणून ओळखले जातात.
- **बौद्ध स्तूप** : गुप्त फुलांच्या कोरीवकामासह धामेक स्तूप (५०० इ.स.पू.) बुद्धाच्या उपदेशाचे प्रतीक आहे; धर्मराजिका स्तूप (३रे इ.स.पू.) अशोकाच्या काळातील अवशेषांवर स्थित आहे; चौखंडी स्तूप (५वे शतक) नंतर मुघल काळातील अष्टकोनी बुरुजाने बनलेला आहे.
- **विहार** : धर्मचक्र जीना विहार (11वे शतक, कुमारदेवी) आणि मूलगंधा कुटी विहार (1930 चे महाबोधी सोसायटी) मठ केंद्रे म्हणून काम करतात, नंतरचे बुद्धाच्या जीवनातील भित्तिचित्रे दर्शवितात.
- **राष्ट्रीय चिन्ह** : सारनाथ येथील अशोकाची सिंह राजधानी १९५० मध्ये भारताचे चिन्ह म्हणून स्वीकारण्यात आली.
- **बहुवचन परंपरा:** या ठिकाणी दिगंबर जैन मंदिरासारखी जैन मंदिरे देखील जतन केली जातात.

९. पाकिस्तान-सौदी अरेबिया संरक्षण करार

संदर्भ: -

- पाकिस्तान आणि सौदी अरेबिया यांच्यात अलीकडेच झालेल्या "स्ट्रॅटेजिक म्युच्युअल डिफेन्स कराराचे" राष्ट्रीय सुरक्षा आणि प्रादेशिक स्थिरतेवर काय परिणाम होतील याचे मूल्यांकन भारत करेल असे भारताने म्हटले आहे.

माहिती: -

- **मुख्य कलम** : दोन्ही देशांविरुद्ध कोणतेही आक्रमण हे दोन्ही देशांविरुद्ध आक्रमकता मानले जाईल.
- **तात्पर्य** : हा करार पाकिस्तानच्या संरक्षणाला बळकटी देतो आणि प्रादेशिक स्थिरतेच्या चिंता वाढवतो, त्याच वेळी सौदी

अरेबियासोबत भारताच्या धोरणात्मक राजनैतिक संतुलनाचे महत्त्व अधोरेखित करतो.

- **भारत-सौदी अरेबिया संबंध** : २०१९ च्या धोरणात्मक भागीदारी परिषद, १०० अब्ज डॉलर्सची सौदी गुंतवणूक प्रतिज्ञा आणि ऊर्जा सुरक्षा सहकार्याचा विस्तार याद्वारे मजबूत झाले.

१०. मृत्यु चंद्रकोर आणि मृत्यु त्रिकोण

संदर्भ (PIB):

- भारताने "गोल्डन ट्रँगल" आणि "गोल्डन क्रेसेंट" चे **नाव बदलून "डेथ ट्रँगल" आणि "डेथ क्रेसेंट" असे ठेवले होते, जे अंमली पदार्थांच्या विनाशकारी सामाजिक आणि आर्थिक परिणामांवर प्रकाश टाकते.**

नाव बदलण्याचे कारण: -

- **प्रतिबंधात्मक रणनीती:** "मृत्यू" ही संज्ञा ग्लॅमरला कमी करते, तरुणांना अंमली पदार्थांच्या सेवनाचा थेट मृत्यूशी संबंध जोडून सावध करते.
- **धारणा व्यवस्थापन** : या पुनर्रचनामध्ये अंमली पदार्थांना केवळ आरोग्य आणि राष्ट्रीय सुरक्षेसाठी धोका म्हणून स्थान देण्यात आले आहे, ज्यामुळे पूर्वीचे "गोल्डन" आर्थिक संबंध काढून टाकले गेले आहेत.
- **धोरण संरेखन** : हा बदल एनडीपीएस कायदा, १९८५ अंतर्गत भारताच्या शून्य-सहिष्णुतेच्या दृष्टिकोनाला बळकटी देतो, जो देशव्यापी नशा मुक्त भारत मोहिमेला पूरक आहे.

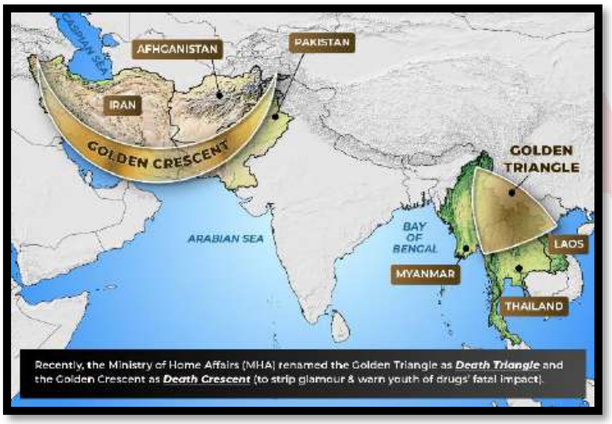

मृत्यु चंद्रकोर

- डेथ **क्रेसेंट अफगाणिस्तान, पाकिस्तान आणि इराणमध्ये पसरलेला आहे, जो** नैऋत्य आशियातील **प्राथमिक बेकायदेशीर अफू-हेरॉइन लागवडीचा प्रदेश** आहे .
- दीर्घकाळ चाललेले युद्ध आणि तालिबानशी संबंधित बंडखोरी प्रशासन कमकुवत करतात, ज्यामुळे मोठ्या प्रमाणात अफूची लागवड आणि तस्करी होते.

मृत्यु त्रिकोण

- डेथ ट्रँगल म्हणजे **म्यानमार, लाओस आणि थायलंडच्या दुर्गम त्रिकोणीय सीमावर्ती मेकाँग क्षेत्र, जे ऐतिहासिकदृष्ट्या अवैध अफूचे केंद्र राहिले आहे.**
- **म्यानमारच्या शान राज्यात सिंथेटिक मेथाम्फेटामाइन** उत्पादनाचे वर्चस्व आहे, तर जवळच्या उंच प्रदेशात अफूची शेती सुरू आहे.

११. ५ वा राष्ट्रीय औषध दक्षता सप्ताह

संदर्भ (PIB):

- अलीकडेच, **भारतीय औषधनिर्माण आयोगाने (IPC),** भारताच्या औषधनिर्माण कार्यक्रमासाठी राष्ट्रीय समन्वय केंद्र म्हणून, पाचव्या राष्ट्रीय औषधनिर्माणशास्त्र सप्ताहाचे उद्घाटन केले.

माहिती: -

- लक्ष केंद्रित: रुग्णांचा सहभाग वाढवणे आणि औषधनिर्माणशास्त्रात कुतूहलावर आधारित संस्कृती निर्माण करणे.
- ड्रग्ज कंट्रोलर जनरल ऑफ इंडिया (DCGI) नुसार, **ॲडव्हर्स ड्रग रिॲक्शन (ADR) अहवालात** भारत आता जागतिक योगदान देणाऱ्या देशांमध्ये अव्वल स्थानावर आहे .

पुरस्कार:

- पेशंट सेफ्टी एक्सलन्स अवॉर्ड: एडीआर मॉनिटरिंग सेंटर, वाराणसी.
- पेशंट कनेक्ट पुरस्कार: श्री. डेली कुमार टी., आंध्र प्रदेश.

११.१ भारतीय औषधनिर्माण आयोग (आयपीसी)

- **आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालयाच्या अंतर्गत** एक **स्वायत्त** संस्था आहे .
- भारतातील औषधे आणि सूत्रीकरणांच्या **शुद्धता, ताकद आणि गुणवत्तेसाठी मानके निश्चित करणे** हे त्याचे उद्दिष्ट आहे .
- ते औषध मानकांचे अधिकृत दस्तऐवज , **इंडियन फार्माकोपिया (IP) प्रकाशित करते .**
- **नॅशनल फॉर्म्युलरी ऑफ इंडिया (NFI)** देखील प्रकाशित करते, ज्यामध्ये औषध पदार्थ, डोस फॉर्म आणि औषधी घटकांची गुणवत्ता सुनिश्चित करण्यासाठी मोनोग्राफ असतात.

१२. पोर्टा केबिन्स

संदर्भ (IE):

- बिहारने **पूर्णिया येथे चौथ्या नागरी विमानतळाचे उद्घाटन केले** , जे उडान योजनेअंतर्गत **प्रीफॅब्रिकेटेड पोर्टा केबिनसह बांधले गेले आहे.**

माहिती: -

- पोर्टा केबिन ही **मॉड्यूलर इमारती आहेत जी स्टील किंवा पॉलीयुरेथेन फोमपासून कारखान्यांमध्ये बनवल्या जातात** आणि नंतर त्या ठिकाणी स्थापनेसाठी नेल्या जातात.
- पॉलीयुरेथेन हे एक हलके, मजबूत कृत्रिम पॉलिमर आहे जे चांगले इमारतींचे इन्सुलेशन देते.
- **फायदे** : पोर्टा केबिन्स कमी किमतीचे टर्मिनल देतात जे काही आठवड्यांत कार्यान्वित होऊ शकतात, ज्यामुळे भूसंपादनातील विलंब टाळता येतो; ते मॉड्यूलर विस्तार देखील सक्षम करतात.
- **आव्हाने** : ते मर्यादित टिकाऊपणा, जागा, सुविधा देतात आणि प्रीमियम सुविधा आणि सौंदर्याचा आकर्षणाचा अभाव देतात.
- **मागील वापर:** महाराष्ट्रातील शिर्डी, कर्नाटकातील हुब्बल्ली आणि कलबुर्गी आणि उत्तर प्रदेशातील चित्रकूट येथील विमानतळांनीही अशा केबिनचा वापर करून काम सुरू केले.

टीप: -

- **उडे देश का आम नागरिक (उडान) ही योजना २०१६ मध्ये नागरी** विमान वाहतूक मंत्रालयाने सुरू केली होती . ही योजना हवाई प्रवास परवडणारा बनवण्यासाठी आणि लहान शहरांना प्रमुख शहरांशी जोडण्यासाठी प्रादेशिक उड्डाणांना अनुदान देते.

१३. पॅलेस्टिनी राज्यत्वाची मान्यता

संदर्भ (TH):

- संयुक्त राष्ट्रांच्या महासभेच्या अधिवेशनापूर्वी **ऑस्ट्रेलिया, कॅनडा आणि युनायटेड किंगडमने अलीकडेच पॅलेस्टाईन राज्याला औपचारिक मान्यता दिली आहे , त्यानंतर फ्रान्स आणि पोर्तुगाल सारखे देशही ते स्वीकारतील अशी अपेक्षा आहे.**

टीप: -

- संयुक्त राष्ट्रांच्या १९३ सदस्य देशांपैकी **१४७ देशांनी, ज्यात भारत, चीन आणि रशियासारख्या प्रमुख शक्तींचा समावेश आहे,** पॅलेस्टिनी राज्याला आधीच मान्यता दिली आहे.
- द्वि **-राज्य उपाय हा इस्रायली पॅलेस्टिनी संघर्ष सोडवण्यासाठी एक प्रस्तावित चौकट आहे** ज्यामध्ये परस्पर शांतता, सुरक्षितता आणि मान्यता यांच्या शेजारी शेजारी राहून दोन स्वतंत्र राज्ये निर्माण केली जातात.

14. दादासाहेब फाळके पुरस्कार 2023

संदर्भ (PIB):

- **७१ व्या राष्ट्रीय चित्रपट पुरस्कार सोहळ्यात अभिनेते मोहनलाल विश्वनाथन नायर यांना** २०२३ चा दादासाहेब फाळके पुरस्कार प्रदान केला जाईल .

माहिती: -

- श्री मोहनलाल हे **केरळमधील एक प्रसिद्ध अभिनेते, निर्माते आणि गायक आहेत** , जे मल्याळम चित्रपटसृष्टीतील योगदानासाठी ओळखले जातात आणि त्यांना पद्मश्री (२००१) आणि पद्मभूषण (२०१९) ने सन्मानित करण्यात आले आहे.

दादासाहेब फाळके पुरस्काराबद्दल

- दादासाहेब फाळके पुरस्कार **हा भारतीय चित्रपटसृष्टीतील सर्वोच्च सन्मान आहे आणि तो पहिल्यांदा अभिनेत्री देविका राणी यांना प्रदान करण्यात आला.**
- **राजा हरिश्चंद्र (1913) चे दिग्दर्शक** दादासाहेब फाळके यांचे स्मरण आहे .
- या पुरस्कारात **सुवर्ण कमळ (सुवर्ण कमळ) पदक, शाल आणि १० लाख रुपयांचे रोख बक्षीस समाविष्ट आहे** .

१५. एच -१बी व्हिसा

संदर्भ (TH):

- कुशल स्थलांतर रोखण्यासाठी आणि देशांतर्गत रोजगाराचे संरक्षण करण्यासाठी राष्ट्रपतींच्या घोषणेअंतर्गत अमेरिकन **प्रशासनाने एकवेळ $१००,००० H-१B व्हिसा शुल्क लादले .**

माहिती: -

- हा अधिभार **फक्त सप्टेंबर २०२५ पासून सुरू होणाऱ्या नवीन H-१B याचिकांवर लागू होतो** , ज्यामध्ये सध्याचे व्हिसाधारक आणि नूतनीकरण केलेले अर्ज वगळता, **आरोग्यसेवा, संरक्षण आणि गंभीर तंत्रज्ञान यासारख्या क्षेत्रांसाठी संभाव्य सूट समाविष्ट आहे** .

एच-१बी व्हिसाबद्दल

- **कायदेशीर आधार** : **१९९० च्या इमिग्रेशन कायद्याने एच-१बी कार्यक्रमाची स्थापना केली** , ज्यामुळे अमेरिकन नियोक्त्यांना बॅचलर डिग्री आवश्यक असलेल्या विशेष व्यवसायांमध्ये परदेशी व्यावसायिकांना कामावर ठेवण्याची परवानगी मिळाली.
- **कालावधी रचना** : व्हिसाची **वैधता तीन वर्षांसाठी असते आणि एकदा वाढवता येते,** २१ व्या शतकातील अमेरिकन स्पर्धात्मकता कायद्याअंतर्गत एकूण सहा वर्षे.
- भारतीयांचा वाटा: **आर्थिक वर्ष २०२४ मध्ये एच-१बी मंजुरींमध्ये भारतीयांचा वाटा ७१% होता** , तर चीनचा वाटा ११-१३% होता, ज्यामुळे अमेरिकेतील कुशल स्थलांतरात भारतीयांचा वाटा प्रमुख आहे.

- **वेतनातील तफावत** : आर्थिक वर्ष २०२३ मध्ये, ७०% भारतीय याचिका $१००,००० पेक्षा कमी पगारासाठी होत्या, जी यूएस आयटी सरासरी $१०४,४२० पेक्षा कमी आहे, जी मध्यम-स्तरीय भूमिकांवर लक्ष केंद्रित केल्याचे दर्शवते.

१६. आसाम शहरी विकासासाठी एडीबीने १२५ दशलक्ष डॉलर्सचे कर्ज स्वाक्षरी केले

संदर्भ: -

- आसाममध्ये शहरी राहणीमान सुधारण्यासाठी आणि हवामान लवचिकता वाढवण्यासाठी भारत आणि आशियाई विकास बँक (ADB) यांनी कर्ज करारावर स्वाक्षरी केली.

आशियाई विकास बँकेबद्दल

- आशियाई **विकास बँक (ADB) ची स्थापना १९६६ मध्ये** एक प्रादेशिक विकास बँक म्हणून झाली, तिचे **मुख्यालय मनिला, फिलीपिन्स येथे आहे** .
- **सदस्यत्व** : ६९ सदस्य (आशिया-पॅसिफिकमधील ४९, प्रादेशिक नसलेले २०). सदस्यत्व UN-ESCAP सदस्य राष्ट्रे, इतर UN सदस्य किंवा विशेष एजन्सींसाठी खुले आहे.
- **२०२५ मध्ये तुर्कीये हे सर्वात नवीन सदस्य बनले.**
- **मतदानाचा अधिकार** : एडीबीकडे जागतिक बँकेसारखी भारित मतदान प्रणाली आहे, जिथे मतदानाचे शेअर्स मालकी हक्कांवर आधारित असतात.
- **जपान आणि अमेरिका हे अव्वल भागधारक आहेत, त्यानंतर चीन आणि भारत यांचा क्रमांक लागतो.**
- भारताची भूमिका: भारत हा संस्थापक सदस्य आहे, ज्याला प्रमुख क्षेत्रांमध्ये १४% वचनबद्धता प्राप्त होतात.

PRAYAAS

प्रयास शॉर्ट्स- एमपीएससी लक्षवेध

१. महाराष्ट्र

१.१ छत्रपती संभाजीचा पुतळा

- **पिंपरी-चिंचवडमधील मोशी येथे छत्रपती संभाजी महाराजांचा** मोठा पुतळा उभारण्यात येत आहे .
- **भारतातील सर्वात उंच पुतळ्यांपैकी** एक **असेल** आणि छत्रपती संभाजी महाराजांचा आतापर्यंतचा सर्वात उंच पुतळा असेल. हिंदूभूषण पुतळ्याबद्दल .
- हिंदूभूषण पुतळा हा धर्मवीर छत्रपती संभाजी महाराजांचा १४० फूट उंच **कांस्य पुतळा आहे, ज्यामध्ये अतिरिक्त ४० फूट पायथ्याचा समावेश आहे** , ज्यामुळे **एकूण उंची १८० फूट होते.**
- हे **पिंपरी चिंचवडमधील मोशी येथे** प्रसिद्ध शिल्पकार राम सुतार आणि लेखक डॉ. विश्वास पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली बांधले जात आहे.
- हा पुतळा शौर्य आणि सांस्कृतिक अभिमानाचे प्रतीक आहे आणि हंबीरराव मोहिते, मराठा सरदारांचे पुतळे , भित्तीचित्रे, एक ओपन-एअर थिएटर आणि होलोग्राफिक शो असलेल्या **एका मोठ्या सांस्कृतिक संकुलाचा भाग आहे .**

२. राज्य

२.१ भारतातील सर्वात मोठे क्रीडा क्षेत्र अहमदाबादचे नारणपुरा

- केंद्रीय गृहमंत्री आणि सहकार मंत्री अमित शहा यांनी आज अहमदाबादमधील नारणपुरा येथे सुमारे **₹ 825 कोटी खर्चून बांधलेल्या वीर सावरकर क्रीडा संकुलाचे उद्घाटन केले .**
- यामध्ये **जागतिक दर्जाच्या क्रीडा व्यवस्था** , खेळाडूंना प्रशिक्षण देण्यासाठी वसतिगृह सुविधा, प्रशिक्षकांसाठी निवास व्यवस्था आणि खेळाडूंसाठी सर्व प्रकारची वैद्यकीय मदत आहे. खेळाडूंना पोषण तज्ञांकडून मार्गदर्शन देखील मिळेल.

२.२ ई-गव्हर्नन्सवरील २८ वी राष्ट्रीय परिषद

- ई-गव्हर्नन्सवरील दोन दिवसीय २८ वी राष्ट्रीय परिषद विशाखापट्टणम येथे सुरू होत आहे.
- आयोजक: प्रशासकीय सुधारणा आणि सार्वजनिक तक्रार विभाग (DARPG) , इलेक्ट्रॉनिक्स आणि माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालय (MeitY) , आंध्र प्रदेश सरकार आणि भारतीय व्यवस्थापन संस्था विशाखापट्टणम (IIMV) हे ज्ञान भागीदार म्हणून.
- **थीम** : "विकसित भारत: नागरी सेवा आणि डिजिटल परिवर्तन"

२.३ जागतिक सागवान परिषद, २०२५

- केरळमधील कोची येथे १७ ते २० सप्टेंबर २०२५ दरम्यान ग्रँड हयात येथे ५ व्या जागतिक साग परिषदेचे (WTC) आयोजन करण्यात आले होते. भारताने पहिल्यांदाच या जागतिक कार्यक्रमाचे आयोजन केले होते.
- **थीम** : " जागतिक सागवान क्षेत्राचा शाश्वत विकास - भविष्यातील बाजारपेठा आणि पर्यावरणाशी जुळवून घेणे. "
- ही **परिषद** केरळ वन संशोधन संस्था (KFRI) द्वारे आयोजित करण्यात आली होती आणि TEAKNET इंडिया द्वारे समन्वयित करण्यात आली होती, आंतरराष्ट्रीय उष्णकटिबंधीय इमारती लाकूड संघटना (ITTO) आणि IUFRO यांच्या सहकार्याने.

३. अर्थव्यवस्था

३.१ 'बिमा सुगम'

- IRDAI) **बीमा सुगम इंडिया फेडरेशन (BSIF) वेबसाइटचे अनावरण केले** , जे विम्यासाठी भारतातील डिजिटल सार्वजनिक पायाभूत सुविधा (DPI) बांधणीच्या दिशेने एक मोठे पाऊल आहे.
- **तेलंगणातील हैदराबाद येथील आयआरडीएआय मुख्यालयात आयआरडीएआयचे अध्यक्ष अजय सेठ यांनी** हे पोर्टल लाँच केले.
- **जीवन विमा परिषद आणि जनरल इन्शुरन्स कौन्सिल द्वारे समर्थित ,** बीमा सुगम, जीवन, आरोग्य, मोटार आणि सामान्य विमा यासह सर्व प्रकारच्या विमा पॉलिसी खरेदी करण्यासाठी आणि त्यांची तुलना करण्यासाठी एक-स्टॉप डिजिटल प्लॅटफॉर्म म्हणून काम करते.
- बाजारपेठ असण्याव्यतिरिक्त, ते विमा संबंधित प्रश्नांचे निराकरण करण्यासाठी आणि पॉलिसीच्या गुंतागुंतींमधून ग्राहकांना मार्गदर्शन करण्यासाठी एक केंद्रीकृत डेटाबेस म्हणून काम करेल.

४. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

४.१ जगातील पहिले एआय कॅबिनेट मंत्री

- अल्बेनियाने जगातील पहिल्या एआय कॅबिनेट मंत्री **डिएला यांची नियुक्ती केली**
- अल्बेनियाने एआय जनरेटेड व्हर्च्युअल असिस्टंट डिएला यांची सार्वजनिक खरेदी मंत्री म्हणून नियुक्ती केली आहे.
- **पंतप्रधान एडी रामा यांनी** त्यांच्या चौथ्या कार्यकाळातील सरकारच्या स्थापनेदरम्यान या हालचालीची घोषणा केली होती.

५. संरक्षण

5.1 भारत-अमेरिका संयुक्त लष्करी कवायत युद्ध अभ्यास 2025

- अलास्का येथे दोन आठवड्यांच्या सघन प्रशिक्षणानंतर, वार्षिक भारत-अमेरिका संयुक्त लष्करी कवायती, युद्ध अभ्यास २०२५ **च्या २१** व्या **आवृत्तीचा समारोप झाला.**
- **फोर्ट वेनराईट आणि युकोन प्रशिक्षण क्षेत्रात आयोजित** या सरावाचे उद्दिष्ट भारतीय लष्कर आणि अमेरिकन लष्करामधील परस्पर कार्यक्षमता वाढवणे आणि संरक्षण सहकार्य मजबूत करणे होते.

६. खेळ

६.१ स्मृती मानधना

- स्मृती मानधना, टीम इंडियाची उपकर्णधार आणि सलामीची फलंदाज.
- **यश : आयसीसी महिला एकदिवसीय फलंदाजांच्या ताज्या क्रमवारीत पुन्हा** एकदा अव्वल स्थान मिळवले .
- **मागील रँकिंग होल्डर** : इंग्लंडचा कर्णधार नॅट सायव्हर-ब्रंट.

६.२ हिमांशी टोकस

- हिमांशी टोकसने ज्युनियर महिलांच्या ६३ किलो वजनी गटात **जागतिक क्रमवारीत अव्वल स्थान मिळवणारी पहिली भारतीय ज्युडोका बनून इतिहास रचला आहे** .
- भारतीय ज्युडोसाठी हा एक ऐतिहासिक टप्पा आहे, कारण यापूर्वी देशातील कोणताही खेळाडू या स्थानावर पोहोचला नव्हता.
- **रिलायन्स फाउंडेशनच्या पाठिंब्याने** २० वर्षीय ही खेळाडू आशियाई ज्युनियर चॅम्पियनशिप २०२५ (१३ सप्टेंबर) जिंकल्यानंतर अव्वल स्थानावर पोहोचली, जी तिचे वर्षातील तिसरे विजेतेपद आहे.

७. पुरस्कार

७.१ नीरज घायवानचे घरी परतणे

- नीरज घायवान दिग्दर्शित 'होमबाउंड' हा हिंदी चित्रपट ९८ व्या अकादमी पुरस्कारांसाठी (ऑस्कर २०२६) सर्वोत्कृष्ट आंतरराष्ट्रीय फीचर फिल्म श्रेणीमध्ये **भारताकडून अधिकृत प्रवेशिका म्हणून निवडला गेला आहे.**
- निवड समितीचे अध्यक्ष एन. चंद्रा यांनी कोलकाता येथे ही घोषणा केली.
- या चित्रपटात ईशान खट्टर, विशाल जेठवा आणि जान्हवी कपूर यांच्या भूमिका आहेत.
- करण जोहर आणि आदर पूनावाला यांनी निर्मिती केली आहे.

८. मृत्युलेख

८.१ गजानन भास्कर मेहेंदळे

- प्रसिद्ध इतिहासकार आणि अभ्यासक गजानन भास्कर मेहेंदळे यांचे वयाच्या ७८ व्या वर्षी पुण्यात निधन झाले.
- **छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या जीवनावरील संशोधन कार्यासाठी** प्रसिद्ध होते .
- त्यांनी मराठा साम्राज्याच्या संस्थापकावर मराठी आणि इंग्रजीमध्ये अनेक पुस्तके लिहिली.
- मेहेंदळे हे पर्शियन, मोदी, इंग्रजी, फ्रेंच आणि जर्मन अशा अनेक भाषांमध्ये पारंगत होते.
- **त्यांच्या उल्लेखनीय कामांमध्ये** मराठीतील " शिवचरित्र ", "शिवाजी: त्यांचे जीवन आणि काळ", "टिपू अँज हि रियली वॉज" आणि "मराठा नेव्ही" यासारख्या पुस्तकांचा समावेश आहे.
- इतिहास सारख्या संस्थांशी त्यांचा जवळचा संबंध होता. संशोधक मंडळ. महत्वाचा दिवस
- १९४७ मध्ये जन्मलेल्या मेहेंदळे यांनी पुणे विद्यापीठातून संरक्षण अभ्यासात पदव्युत्तर पदवी प्राप्त केली.

९.० महत्वाचे दिवस

९.१ जागतिक ओझोन दिन – १६ सप्टेंबर २०२५

- दरवर्षी १६ सप्टेंबर रोजी, जग २०२५ हा जागतिक ओझोन दिन साजरा करते. हा दिवस आपल्याला ओझोन थर आणि पृथ्वीवरील जीवसृष्टीचे रक्षण करण्यातील त्याच्या भूमिकेची आठवण करून देतो. हा दिवस मॉन्ट्रियल प्रोटोकॉलवर स्वाक्षरी करण्याचे चिन्ह आहे, जो मानवनिर्मित हानिकारक रसायनांपासून ओझोन थराचे संरक्षण करण्याचा उद्देश असलेला करार आहे.
- **थीम** : " विज्ञान ते जागतिक कृती "